

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

БІЛЬ МАР'ЯНА МИХАЙЛІВНА

УДК [314.7:379.85]:330.59:316.42 (043.3)

**ПРОСТОРОВА МОБІЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ТА ЇЇ РЕГУЛЮВАННЯ
У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКИ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ**

Спеціальність 08.00.07 - демографія, економіка праці,
соціальна економіка і політика

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Вінниця – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України».

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор
Садова Уляна Ярославівна,
Інститут адміністрування та післядипломної освіти Національного університету «Львівська політехніка»,
професор кафедри теоретичної і прикладної економіки.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор,
академік НАН України
Лібанова Елла Марленівна,
Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України,
директор;

доктор економічних наук, професор
Грішнова Олена Антонівна,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
професор кафедри економіки підприємства;

доктор економічних наук, професор
Гринкевич Світлана Степанівна,
Львівський національний аграрний університет,
завідувач кафедри міжнародних економічних відносин та маркетингу.

Захист дисертації відбудеться «10» жовтня 2019 року о 11⁰⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 11.051.03 у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса за адресою: 21021, м. Вінниця, проспект Юності, 16.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Донецького національного університету імені Василя Стуса за адресою: 21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.

Автореферат розісланий «10» вересня 2019 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.С. Якімова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. XXI століття ознаменоване стрімкими змінами у всіх сферах людського життя. На фоні глобалізації, науково-технічної революції, нової спеціалізації товарних ринків активізуються внутрішні й зовнішні міграційні рухи населення. Просторова мобільність трансформує уяву про спосіб життя та праці людини. На противагу світу, поділеного державними кордонами, у населення породжується відчуття нової реальності – світу без обмежень. Нині мігрують люди, технології, ресурси (праця, капітал, інформація), товари, ринки, культури, цінності. Усі ці рухи окреслюють горизонти розвитку феномену просторової мобільності населення (ПМН). Нові можливості і завдання визначають перспективи становлення нового наукового напрямку аналітичної міграціології.

Сучасні дослідження в сфері міграцій стосуються як найбільш загальних законів та закономірностей процесу переселення населення, просторово-часових властивостей, форм його руху, так і підходів до моделювання нетрадиційних міграційних ситуацій, формування міграційної політики, а також механізмів її реалізації. Водночас, питання моніторингу, практики регулювання ПМН як умови забезпечення людського розвитку в Україні на різних інституційних рівнях (економіки, держави, суспільства), не розкриті у достатній мірі.

Пропоноване дослідження є продовженням теоретичних й прикладних напрацювань учених, інтереси яких торкалися різних аспектів мобільності суспільства та її просторових форм. В основі доробку лежать фундаментальні праці таких відомих учених, як Е. Тоффлер (мобільність як ознака періодизації розвитку), Г. Ворд, Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі, М. Кастельс, М. Манн (концепція мобільного суспільства), Ф. Дювель (методологія мобільності), Д. Массей (міграційні детермінанти мобільності), П. Вікрамасекара (економічні мотиви мобільності), Дж. Уррі (канали мобільності), З. Бауман (мобільність з погляду захищеності), П. Сорокін (соціальна мобільність), Т. Фаїст (транснаціоналізація і міграція) та ін. Велику роль у формуванні методології даного дослідження відіграли праці Л. Шаульської (трудова мобільність); І. Шпекторенко (професійна мобільність); В. Подляшаник (соціальна мобільність); Л. Хорунжої (освітня мобільність), М. Стрюк (загальний зміст мобільності). З погляду формування політики людського розвитку в умовах високої мобільності суспільства враховано розробки В. Антонюк, Л. Безтелесної, С. Вовканича, Л. Гальків, Г. Гузенко, Е. Лібанової, О. Макарової, О. Новікової, С. Сардак, Т. Степури, Л. Ткаченко, Л. Черенько та ін. У роботі використано і розвинуто ідеї відомих українських учених-міграціологів: А. Гайдуцького, Ю. Курунової, О. Малиновської, О. П'ятковської, О. Позняка, І. Прибиткової, О. Риндзак, У. Садової, Б. Юськіва та ін. Використано наукові ідеї таких науковців, як В. Близнюк, Н. Варга, С. Гринкевич, В. Дружинін, Н. Коваліско, А. Колот, С. Макєєв, С. Оксамитна, О. Безпалько, Н. Головня, Р. Прима, Л. Сушенцева, В. Биков, О. Гринькевич, О. Грішнова, Л. Семів, Л. Фамілярська, О. Білик, В. Близнюк, І. Каленюк, В. Приймак, С. Сардак, Д. Свириденко та ін.

Інформаційне суспільство, економіка знань, соціальна держава ставлять нові вимоги до системи міграціологічних знань, до механізмів регулювання міграційних процесів, у тому числі з позиції нових умов формування й реалізації політики людського розвитку. Феномен ПМН має стати об'єктом

міждисциплінарного дискурсу, причому значною мірою завдяки аналітичній міграціології. Від філософського трактування цієї категорії до «економізації» її суспільствознавчого статусу, що передбачає вивчення змісту потреб людини-мігранта, врахування безпекових імперативів держави, лежить шлях становлення та розвитку нової методології.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана згідно плану науково-дослідних робіт ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього НАН України» за темами: «Регіональна міграційна політика в умовах поліетнічного середовища» (номер державної реєстрації 0108U010370, 2009–2010 рр.), у межах якої автором розроблено проект Концепції регіональної міграційної політики України, визначено її принципи, цілі і завдання; «Соціально-демографічний потенціал розвитку Карпатського регіону України» (номер державної реєстрації 0111U000706, 2011–2012 рр.), у межах якої автором досліджено особливості процесів демовідтворення та розвитку соціальної інфраструктури областей Карпатського регіону в умовах додаткового міграційного тиску; «Формування і використання територіальних міграційних систем для забезпечення сталого розвитку регіонів» (номер державної реєстрації 0112U000462, 2012–2014 рр.), у межах якої автором розвинуто теоретичні засади дослідження територіальних міграційних систем; «Соціально-економічна захищеність мігрантів: загальнонаціональний та регіональний вимір» (номер державної реєстрації 0113U000106, 2013–2015 рр.), у межах якої автором досліджено особливості забезпечення соціально-економічної захищеності трудових мігрантів у системі управління малим прикордонним рухом; «Соціокультурологічні наслідки міграційних процесів» (номер державної реєстрації 0114U004400, 2014 р.), у межах якої автором розкрито функціональність форм самоорганізації громад мігрантів регіону; «Соціокультурний розвиток регіонів в умовах поширення процесів вимушеної міграції» (номер державної реєстрації 0115U003681, 2015 р.), у межах якої автором здійснено типологію стратегоформування соціокультурного розвитку регіонів України в умовах високої внутрішньої мобільності; «Структурні зміни прикордонних ринків праці у координатах соціальної та економічної ефективності» (номер державної реєстрації 0116U00774, 2016 р.), у межах якої автором розвинуто методичні основи дослідження структурних змін зайнятості в туристичній сфері; «Механізм регулювання міграції населення в умовах трансформації регіональних ринків праці» (номер державної реєстрації 0116U004032, 2016-2018 рр.), у межах якої автором запропоновано концептуальні пріоритети регулювання міграції населення України в умовах високої мобільності.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертації є розробка теоретико-методологічних та методичних засад дослідження ПМН, форм її організації, а також наукове обґрунтування механізмів її регулювання в контексті політики людського розвитку.

Відповідно до мети в роботі поставлено і вирішено такі завдання:

– розвинути понятійно-термінологічний апарат дослідження ПМН, розробити методологію її комплексного аналізу;

- обґрунтувати теоретичні основи дослідження ПМН у взаємозв'язку з положеннями політики людського розвитку;
- проаналізувати історичні передумови ПМН;
- систематизувати фактори формування та реалізації ПМН;
- визначити зміст основних видів мобільності (трудової, освітньої), проаналізувати їх особливості в умовах інформаційного суспільства;
- розробити методичні засади аналізу ПМН України як основи формування аналітичної міграціології в системі індикаторів людського розвитку;
- проаналізувати тенденції зміни ПМН України в національному і регіональному вимірах, виявити її особливості в європейському і транскордонному економічному просторі;
- класифікувати механізми регулювання ПМН, дослідити інфраструктурне забезпечення її реалізації;
- обґрунтувати концепцію державної політики людського розвитку України в умовах високомобільного суспільства;
- запропонувати стратегічні імперативи захисту інтересів мобільного населення України за кордоном;
- сформувати концепцію моніторингу людського розвитку в частині просторової мобільності населення України.

Об'єктом дослідження є процеси ПМН у контексті політики людського розвитку.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та методичні проблеми регулювання ПМН як передумови формування політики людського розвитку.

Методи дослідження. Теоретичним підґрунтям дисертації стали філософські, загально- та конкретнонаукові принципи і положення сучасної економічної теорії, демографії, міграціології – теорія міграційних систем, концепція мобільних переходів, реляційна теорія, теорія людського розвитку, теорія зайнятості та ін.

У ході дослідження було використано: *загальнонаукові методи синтезу, індукції, дедуції, абстрагування, узагальнення* – для формування теоретико-методологічних основ дослідження ПМН, обґрунтування пріоритетів з удосконалення її регулювання в контексті людського розвитку; *класифікації* – механізмів регулювання ПМН, факторів її формування і реалізації; *періодизації* – для виділення мобільних переходів розвитку людства; *порівняння* – для виявлення розривів у динаміці людського розвитку, тенденцій реалізації мобільності у формі міграції; *групування* – для поєднання регіонів України за схожими ознаками ПМН населення; *спеціальні наукові методи: статистичного аналізу* – для виявлення тенденцій ПМН у різних просторових вимірах; *факторного аналізу* – для оцінки факторного впливу на трудову міграцію населення України; *індексного методу* – для розрахунку інтегрального індексу режиму ПМН та його врахування в індексі регіонального людського розвитку в Україні; *кластерного аналізу* – для формування кластерів регіонів України за режимом ПМН; *моделювання* – для побудови тривимірної моделі ПМН, осучаснення моделі мобільних переходів; *економіко-математичного моделювання* – для опису моделі міграційної рівноваги з врахуванням затрат на переміщення; *соціологічного опитування* – для дослідження

хорологічно-темпологічної вимірності ПМН, впливу рівня депривації на мобільність населення; *графічний метод* – для візуального представлення результатів.

Інформаційну базу дослідження становлять наукові розробки вітчизняних та зарубіжних авторів, положення законодавства України, норми міжнародного права. Інформаційною основою аналітичних розрахунків слугували статистичні звіти Міжнародної організації міграції, Інституту міграційної політики, Організації економічного співробітництва та розвитку, Світового банку, Організації Об'єднаних Націй (щорічні звіти ПРООН з людського розвитку), веб-ресурси «ICEF Monitor», «Statista», «worldometers.info», «Eurostat», дані Державної служби статистики України, відомчих державних структур та ін. У роботі використано низку експертних матеріалів ЗМІ, а також авторське соціологічне дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів. На основі міждисциплінарного, комплексного підходу запропоновано новий напрям наукових досліджень політики людського розвитку, основу якого складає методологія аналітичної міграціології. Її використання спрямоване на обґрунтування стратегічних пріоритетів модифікації цієї політики в умовах економіки високomobilного інформаційного суспільства. Найбільш суттєві результати формують наукову новизну:

вперше:

– сформовано методологію аналітичної міграціології, яка включає сукупність методів і прийомів комплексного аналізу ПМН, спрямованих на наближення структурно-функціональних, нормативно-правових, соціально-культурних оцінок та вимірів проблемних явищ і процесів до вимог формування політики людського розвитку з позиції інтересів нової економіки, соціальної держави, інформаційного суспільства; складовою інституційного забезпечення аналітичної міграціології є ідея матричного розподілу відповідних понять, підходів, принципів, норм, цінностей, теорій і методик для потреб конкретної управлінської діяльності;

– запропоновано тривимірну модель координат ПМН, що дозволяє розглядати мобільні переміщення населення у координатах простору (місця, відстані), часу (періоду) і вартості (капіталізації) людського капіталу; дана модель має теоретичний і прикладний зміст – як понятійно-теоретична конструкція, що відображає бажання, готовність і можливості населення змінювати місце перебування у визначених просторово-часових координатах, і як індикатор, що фіксує капіталізацію людського потенціалу в ході його реалізації;

– обґрунтовано зміст та цільові пріоритети Концепції державної політики людського розвитку України в умовах високomobilного суспільства як комплексного довгострокового орієнтиру перетворень (ідеології), що визначає напрямки і регламентує умови покращення середовища життєдіяльності населення, виходячи з його просторової мобільності та з урахуванням інтересів розвитку суспільства і держави;

– обґрунтовано стратегічні імперативи соціального захисту високomobilного населення України як визначальні, довгострокові орієнтири; правовий імператив передбачає беззаперечність реалізації права вибору і свободи переміщень, фінансово-економічний – забезпечення мобільності соціального захисту, соціокультурний – збереження соціетальної єдності через відчуття захищеності;

визначені імперативи є основою для обґрунтування цілей соціального захисту мобільного населення на різнострокову перспективу;

удосконалено:

– теоретико-прикладне розуміння змісту людського розвитку і політики його забезпечення; політику людського розвитку запропоновано розглядати як систему заходів, які орієнтовані на забезпечення демографічних, валеологічних, освітніх, економічних, еколого-безпекових умов гідного, соціально справедливого й активного життя сучасного суспільства; політика людського розвитку орієнтована на розширення можливостей людини, що визначає її взаємозв'язок з ПМН, в основі якої лежать право вибору і свобода пересування;

– теоретико-прикладні особливості формування реляційного простору активно-мобільної особи, його відмінність для суспільств з різним рівнем розвитку; реляційний простір відображає готовність і спроможність особи здійснювати переміщення у визначених просторово-часових координатах, що сприймаються нею як комфортні, тобто такі, що не завдають суттєвих втрат потенційними характеристиками людини;

– теорію мобільних переходів, що узагальнює характер і напрями переміщень населення шляхом виокремлення нової шостої стадії, яка передбачає, окрім активізації мобільності між державами, трансформацію реальних переміщень у віртуальні форми, детерміновані умовами інформаційної економіки; поширення віртуальної мобільності у подальшому є актуальною альтернативою реальним переміщенням населення;

– систему механізмів та інструментів регулювання ПМН з їх розподілом за групами нормативно-правових, адміністративних, інформаційних, соціально-економічних, валютно-фінансових, соціогуманітарних, що дозволяє розкрити широку варіативність регулюючих впливів на процеси мобільності; в основі застосування механізмів має бути ідея переорієнтації державної міграційної політики України на регулювання мобільності;

– етапний підхід до формування системи моніторингу ПМН України, який передбачає: вироблення єдиного підходу до формування системи обліку і статистики мобільності; розробку методики та проведення вибіркового соціологічного обстеження щодо рівня просторової мобільності населення; розробку системи показників моніторингу ПМН в контексті досягнення цілей людського розвитку, облік яких дозволить визначати наслідковість процесів мобільності для держави, суспільства й людини;

дістали подальшого розвитку:

– понятійно-термінологічна основа дослідження мобільності населення з визначенням основних підходів до розуміння її сутності (бажання, готовності і спроможності; руху, переміщення, адаптації, зміни; факту, причини, наслідку), а також класифікацією видів мобільності за критеріями мети (економічна, соціальна, трудова, освітня, культурна, рекреаційна, туристична), суб'єкта, способу реалізації, часової і просторової вимірності, мотиву, потреби, наслідків;

– етапізація практик ПМН у світовому вимірі, які відображають зміну її сприйняття у різні періоди розвитку людства від інваріантних до самоактуалізаційних – як способу захисту і безпеки у первісному суспільстві, як

способу життя й пошуку кращих умов проживання у мисливсько-збиральницькому суспільстві, як способу освоєння нових територій в аграрному суспільстві, як способу пошуку кращих умов праці в період технологічних змін і стрімкого зростання чисельності населення в індустріальному суспільстві, як права та інструменту демографічної й економічної політики країн в інформаційному суспільстві, як норми у технолого-сингулярному суспільстві майбутнього;

– теорія факторів ПМН з системним представленням взаємних детермінацій мобільності з іншими явищами і процесами, визначенням умов її позитивного впливу на глобальному, державному, регіональному й особистісному рівнях; це дало змогу підтвердити тісний детермінаційний взаємозв'язок мобільності з процесами людського розвитку;

– системний підхід до аналізу ПМН, який розкриває основні дослідницькі об'єкти (фактори формування, стан, форми і наслідки реалізації), вектори аналізу (внутрішня – внутріпоселенська, внутрірегіональна, внутрідержавна) і зовнішня – транскордонна, континентальна, віддалена), а також об'єкти аналізу ефективності (рівновага, раціональність та якість, яку відображає капіталізація людського потенціалу внаслідок переміщень); у ході оцінювання стану мобільності запропоновано методику визначення їх хорологічно-темпологічної вимірності;

– методичні підходи до аналізу регіональної специфіки ПМН України з відображенням результатів у матричному позиціонуванні регіонів та їх розподілом за показником внутрішнього міграційного потенціалу на основі моделі Стюарта-Рейвенстейна; методичні підходи включають розрахунок індексу режиму ПМН у регіонах України, що дозволяє враховувати вплив процесів мобільності на людський розвиток;

– системний підхід у дослідженні інфраструктурного забезпечення реалізації ПМН з визначенням логіки зв'язків його формування (канали, потоки, скейпи, мережі, система); ідея системи ПМН розвиває теорію міграційних систем і за своїм змістом постає детермінантою збереження існуючих переміщень та відносин, що при цьому виникають, а також трансформації потенціалу мобільності у реальні переміщення; пріоритетом розвитку інфраструктури мобільності населення України має бути забезпечення її реверсності, тобто циркулюючого неперервного руху людських та супровідних ресурсів;

– теоретико-методологічні засади формування та практичні особливості реалізації державної політики людського розвитку України в умовах високомобільного суспільства, яка спрямована, з одного боку, на формування сприятливого внутрішнього середовища життєдіяльності людини з дотриманням, у той же час, прав та свобод вибору і пересування, збереження можливостей повернення та захисту громадянина незалежно від місця перебування.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані результати дозволяють розвинути теоретико-методологічну основу дослідження ПМН з формуванням нової системи знань – аналітичної міграціології. Сформульовані рекомендації обґрунтовують пріоритети державної політики з переорієнтацією регулювання міграції на комплексний моніторинг мобільності населення в контексті досягнення цілей людського розвитку. Це підтверджує потребу

посилення непрямих методів впливу на ПМН через формування сприятливих умов життєдіяльності та розвитку сучасної людини.

Основні рекомендації дослідження впроваджено на державному та регіональному рівнях:

на державному рівні: у діяльності Комітету з питань соціальної політики та праці Верховної Ради України використано матеріали наукової доповіді «Формування та реалізація державної політики у сфері регулювання трудової міграції: інституційно-організаційні, нормативно-правові та соціально-економічні аспекти» (довідка № 04-37/13-65563 від 02.04.2014 р.) – рекомендації щодо пріоритетних складових комплексної державної міграційної політики в Україні; Державної міграційної служби України використано матеріали науково-аналітичної записки «Пріоритети державної міграційної політики України у фокусі змін просторової мобільності населення» (довідка № 8-7601/1-18 від 25.10.2018 р.) – рекомендації щодо ключових напрямів регулювання міграції населення України в умовах зростання мобільності; Федерації професійних спілок України використано матеріали науково-аналітичної записки «Удосконалення системи соціального захисту мобільного населення України» (довідка № 04/01-251/1127 від 20.12.2018 р.) – рекомендації щодо стратегічних імперативів соціального захисту мобільних громадян України; Міністерства фінансів України використано матеріали науково-аналітичної записки «Ефективне використання міграційного капіталу України в умовах високої мобільності населення» (довідка № 24000-03/2 від 18.01.2019 р.) – рекомендації щодо використання міграційного капіталу населення України з посиленням його інвестиційного значення;

на регіональному рівні: у діяльності Головного управління Державної міграційної служби України у Львівській області використано матеріали науково-аналітичної записки «Механізм самоорганізації мігрантів та його роль в соціально-економічному зростанні держави» (довідка № 21281 від 30.10.2013 р.) – обґрунтування форм самоорганізації мігрантів; Департаменту соціального захисту населення Львівської обласної державної адміністрації використано матеріали науково-аналітичної записки «Проблеми інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючий соціум: стан, ризики, перспективи» (довідка № 01-929 від 03.12.2014 р.) – результати апробації методики щодо вивчення проблем інтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні; Львівського обласного центру зайнятості використано матеріали науково-аналітичної записки «Структурні зміни прикордонного ринку праці як індикатор ефективності соціальної політики держави» (довідка № 02-4876/0-16 від 23.12.2016 р.) – результати оцінки соціальної ефективності структурних змін прикордонних ринків праці; Львівського обласного центру зайнятості використано матеріали науково-аналітичної записки «Регіональна політика створення робочих місць в умовах міграційних аспірацій населення» (довідка № 10-4344/0-18 від 06.12.2018 р.) – аналітичну інформацію щодо мобільності у регіонах України.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним і завершеним дослідженням. Наведені в роботі наукові і практичні розробки, висновки, рекомендації, винесені на захист, одержані автором самостійно. Вони базуються на результатах дослідження ПМН в контексті політики людського розвитку в Україні.

Апробація результатів дослідження. Основні наукові положення і результати дисертації представлялись на міжнародних, всеукраїнських, Інтернет-конференціях і семінарах: «Економічний простір України: регіоналізація та інтеграція в умовах суспільних трансформацій» (м. Львів, 2010 р.); «Rynek finansowy» (м. Наленчув, 2012 р.); «Резерви економічного зростання та інноваційного розвитку підприємств» (м. Кропивницький, 2013 р.); «Інтеграція України у європейський та світовий фінансовий простір» (м. Львів, 2013 р.); «Соціально-психологічні та економіко-правові аспекти управління людськими ресурсами у XXI столітті» (м. Львів, 2013 р.); «Міграційні процеси в Україні: сучасні виклики та регіональна специфіка» (м. Львів, 2013 р.); «Соціально-демографічні зрушення в Україні: чинники та перспективи» (м. Київ, 2013 р.); «Publikacje elektroniczne w rozwoju nauki» (м. Бялисток, 2014 р.); «Туризм і гостинність в Україні: стан, проблеми, тенденції, перспективи розвитку» (м. Черкаси, 2014 р.); «Регіональна політика в Україні: сучасний стан та стратегія реформування» (м. Львів, 2014 р.); «Нові виклики бідності в Україні» (м. Київ, 2014 р.); «Економічний розвиток держави, регіонів і підприємств: проблеми та перспективи» (м. Львів, 2015 р.); «Актуальні проблеми управління людськими ресурсами та економіка праці» (м. Львів, 2015 р.); «Територіальні соціально-демографічні особливості України» (м. Київ, 2015 р.); «Соціально-економічний потенціал транскордонного співробітництва» (м. Львів, 2016 р.); «Проблеми розвитку фінансово-кредитної системи» (м. Львів, 2016 р.); «Фінансові та соціально-економічні системи в умовах глобалізації» (м. Львів, 2016 р.); «Проблеми регіоналістики: минуле, сучасне, майбутнє» (м. Київ, 2017 р.); «Проблеми розвитку публічного управління в Україні» (м. Львів-Брюховичі, 2017 р.); «Імперативи та інноваційні механізми забезпечення гідної праці в умовах становлення нової економіки» (м. Київ, 2017 р.); «Європейські студії в Україні: здобутки, виклики та перспективи» (м. Київ, 2017 р.); «Суспільні трансформації і безпека: людина, держава, соціум» (м. Львів, 2017 р.); «Marketing Management – MM2017» (м. Варшава, 2017 р.); «Проблеми формування та реалізації конкурентної політики» (м. Львів, 2017 р.); «Конкурентоспроможність національної економіки» (м. Київ, 2017 р.); «Trends in regional development in the EU countries 2017» (м. Варшава, 2017 р.); «Формування економіки знань як базису інформаційного суспільства» (м. Відень, 2017 р.); «Актуальные вопросы научно-методической и учебно-организационной работы» (м. Гомель, 2018 р.); «Perspektywy rozwoju przedsiębiorczości w ujęciu globalnym» (м. Лодзь-м. Львів, 2018 р.); XXII Warsztaty Ekonomistów Rolnych (м. Краснобруд, 2018 р.); «Туризм і гостинність: стан, проблеми, перспективи» (м. Черкаси, 2018 р.).

Публікації. Основні положення та найбільш важливі результати дисертаційної роботи опубліковано у 83 наукових працях загальним обсягом 204,04 д.а., у т.ч. 56,62 д.а. належить автору особисто, із них: 1 одноосібна монографія, 8 колективних монографій, 22 статті у наукових фахових виданнях України (із них 6 – у співавторстві), 15 статей у наукових періодичних виданнях інших держав та у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз (із них 5 – у співавторстві), 37 публікацій за матеріалами науково-практичних конференцій (із них 1 – у співавторстві).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 550 сторінок. Робота містить 52 таблиці, з них 3 таблиці займають 4 повні сторінки, 106 рисунків, 11 додатків на 34 сторінках, список використаних джерел із 595 найменувань на 70 сторінках. Обсяг основного тексту дисертації становить 442 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, її зв'язок з науковими програмами, темами, сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження, розкрито положення наукової новизни, підтверджено практичне значення та апробацію одержаних результатів.

У **першому розділі** «Теоретико-методологічні основи дослідження просторової мобільності населення у контексті політики людського розвитку» розкрито понятійно-термінологічний апарат дослідження мобільності, проаналізовано ретроспективу формування мобільного суспільства, узагальнено теоретичну основу дослідження ПМН, з'ясовано зміст людського розвитку та політики його забезпечення в умовах високomobilного суспільства.

Розкрито міждисциплінарний зміст терміну «мобільність», що є актуальним для вивчення у філософії, демографії, антропології, географії, соціології, педагогіці, психології, економіці, державному управлінні, праві, політології, історії, культурі. Узагальнено основні підходи до розгляду мобільності – методологічний, діалектичний, діяльнісний, соціопсихологічний, соціоекономічний, соціологічний, фізичний. Визначено основні фокуси різнопланового розуміння сутності мобільності крізь призму ознак: бажання, готовності і спроможності; 2) руху, переміщення, адаптації, зміни; 3) факту, причини, наслідку. Здійснено класифікацію основних видів мобільності за критеріями способу реалізації, часової вимірності, мотиву, потреби, реалізації, наслідків. Критерій просторової вимірності дозволяє розділяти мобільність на територіальну (горизонтальну) і просторову (горизонтальну і вертикальну). Головним критерієм видового (секторального) поділу мобільності виділено мету (функції), що дає змогу виокремити економічну, соціальну, трудову, освітню, культурну, рекреаційну і туристичну мобільність.

Сформульовано зміст ПМН, яка відображає його бажання, готовність і можливості зміни місця перебування у визначених просторово-часових координатах, що в процесі реалізації супроводжується капіталізацією людського потенціалу. Основними стадіями мобільності є формування і реалізація (як стан і процес), ключовою ознакою – здатність людини до цілеспрямованих змін. Дослідження мобільності в економіці обґрунтовує доцільність її розгляду через призму капіталізації людського потенціалу (рис. 1). Гносеологічну сутність ПМН розкривають її характеристики – суб'єктність, реальний (готовність і можливості переміщень) і потенційний стан (бажання переміщень), масштабність, темпологічність, трансформаційність (міграція як основна форма), функціональність, цілеорієнтованість.

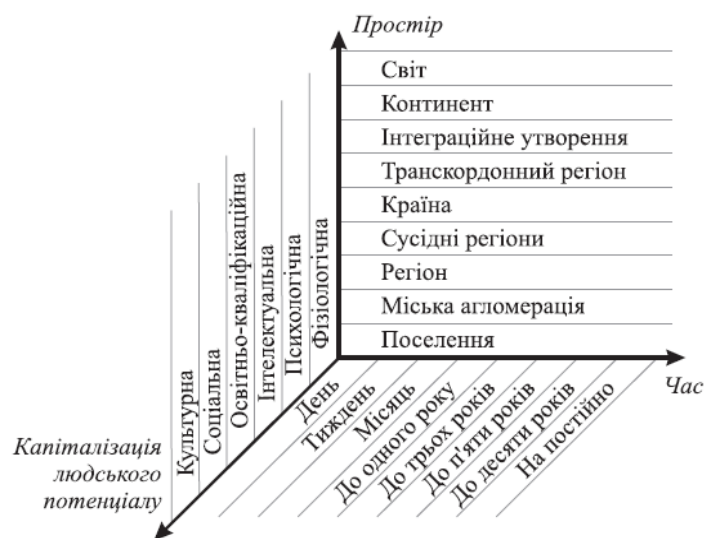

Рис. 1. Тривимірний модель координат ПМН: реальний вимір

Досліджено ретроспективу формування ПМН, розкрито основні практики її реалізації на різних етапах розвитку людства, які в узагальнених рисах формують мобільні переходи. На ранніх періодах мобільність була способом захисту і безпеки, в умовах активізації кочівництва та в ході розвитку скотарства слугувала проявом специфічної культури стилю життя степових племен, необхідності військових походів. В умовах аграрного суспільства мобільність почала проявлятися через перші практики міграції внаслідок зростання чисельності населення та нових можливостей переміщень у глобальному просторі після Великих географічних відкриттів. Індустріальна епоха спричинила інституціоналізацію міграції як чинника просторового розвитку та урбанізації. Умови інформаційного суспільства ознаменовані трансформацією міграції у глобальне явище та формуванням глобальних міграційних мереж. Просторова мобільність нині розглядається як право і норма життя людини.

Проаналізовано глобальні тренди зростання ПМН, досліджено динаміку кількості міжнародних мігрантів у світі за період 1960–2017 років. Розвинуто дискурс щодо можливостей розвитку різних країн світу в умовах високої ПМН, керуючись гіпотезою, що мобільність виступає як захищеність, а її реалізація є ознакою елітарності.

Запропоновано систему теорій дослідження ПМН, яка дозволяє розділяти теорії і концепції за «колами». Внутрішні «кола» містять теоретичні обґрунтування щодо форм реалізації мобільності. Центровою в системі теорій виділено концепцію мобільного суспільства. Вона розвивається на основі таких теоретичних положень, як теорія транснаціоналізму, теорія соціальної стратифікації і мобільності, теорія суспільного вибору, теорія держави і громадянства, реляційна теорія, концепція мобільних переходів, теорія мобільного навчання, теорія мультикультуралізму та ін. Згідно з предметом дослідження окреме «коло» формує концепція людського розвитку. Зовнішнє «коло» формують теорія раціонального використання ресурсів, концепція сталого розвитку, концепція суспільства знань та інформаційного суспільства. В основі системи теорій лежать цивілізаційна, глобалізаційна і технологічна парадигми, які розкривають загальні умови формування ПМН.

З'ясування особливостей розгляду ПМН у фокусі різних соціоекономічних вимірників (рівня та якості життя, добробуту, розвитку людських ресурсів, сталого

розвитку) дало змогу обґрунтувати переваги дослідження мобільності через призму людського розвитку. Людський розвиток передбачає орієнтацію на людський потенціал та створення сприятливих можливостей його використання в умовах свободи вибору. ПМН з погляду забезпечення людського розвитку може розглядатись як право (швидкого пошуку кращих умов проживання, розвитку і самореалізації), фактор (розвитку соціальної інфраструктури, розвитку особистості і суспільства) та індикатор (диференціації суспільних систем за рівнем розвитку).

Розкрито зміст політики людського розвитку, яку запропоновано розглядати як комплексну систему заходів, реалізовану органами державної влади у співпраці з недержавними організаціями, які (заходи) орієнтовані на забезпечення демографічних, валеологічних, освітніх, економічних, еколого-безпекових умов гідного, соціально справедливого й активного життя сучасного суспільства. Мета такої політики має двоїстий зміст: з одного боку, вона орієнтована на створення і розширення можливостей людини, з іншого боку, – на протидію втрат людського потенціалу в умовах свободи вибору.

Виділено напрями формування політики людського розвитку, враховуючи індикатори ПРООН: 1) базові сфери – демографічна політика, політика у сферах охорони здоров'я, освіти, зайнятості, доходів; 2) суміжні сфери – політика у сферах соціального захисту, культури, розвитку громадянського суспільства, гендерна та екологічна політика. Визначено завдання політики людського розвитку в умовах високомобільного суспільства: 1) концептуальні – стимулювання інвестицій у людський розвиток, інституціоналізація в суспільстві відповідальності за реалізацію свободи вибору й відхід від патерналізму, забезпечення соціального захисту, контроль рівня залежності економіки від зовнішніх ресурсів; 2) у розрізі напрямів формування політики людського розвитку: демографічної політики – стимулювання демовідтворення населення (в умовах демографічної кризи), підтримка цінності інституту сім'ї; політики у сфері охорони здоров'я – підвищення цінності здоров'я і ведення здорового способу життя, розвиток соціальної інфраструктури та якісне кадрове забезпечення, неперервні інновації; політики у сфері освіти – забезпечення якості та доступності, стимулювання неперервної освіти, долання освітньо-професійних розривів; політики у сфері зайнятості – забезпечення гідної праці, мотивація самозайнятості, підприємництва, інноваційної праці, забезпечення першим робочим місцем; політики у сфері доходів – створення рівних умов отримання доходів, долання надмірних розривів за рівнем доходу населення. Виділені завдання підтверджують комплексний характер політики людського розвитку, а регулювання ПМН в її системі актуалізує розширення можливостей вибору та створення сприятливих середовищних умов реалізації прав і свобод людини.

Як узагальнення теоретико-методологічних напрацювань запропоновано матрицю як складову інституційного забезпечення аналітичної міграціології. Аналітична міграціологія включає сукупність методів і прийомів комплексного аналізу ПМН, спрямованих на наближення структурно-функціональних, нормативно-правових, соціально-культурних оцінок та вимірів проблемних явищ і процесів до вимог моделювання політики людського розвитку з позиції інтересів нової економіки, соціальної держави, інформаційного суспільства (табл. 1).

Понятійно-термінологічна й методологічна матриця дослідження просторової мобільності населення

Елементи методології	Сутнісний аспект		Управлінський аспект	
	ПМН	Людський розвиток	Механізми регулювання ПМН	Політика людського розвитку
Поняття	ПМН; мобільне населення; трудова, освітня, віртуальна, транскордонна мобільність	Людський розвиток; людський потенціал; капіталізація людського потенціалу	Механізми регулювання ПМН; реляційний простір; соціальний захист мобільного населення	Політика людського розвитку
Підходи	Класифікація видів мобільності; система факторів ПМН	Етапизація практики просторової мобільності людства	Система механізмів регулювання ПМН; етапи формування системи моніторингу ПМН в умовах високомобільного суспільства	Структурний підхід до складових політики людського розвитку; складовість інфраструктурного забезпечення ПМН (канали, потоки, скейпи, мережі, система)
Принципи, норми, цінності	ПМН як норма, право, інструмент	Право вибору і свобода пересування	/////	Концепція державної політики людського розвитку України в умовах високомобільного суспільства; стратегічні імперативи соціального захисту мобільного населення
Теорії	Теорія факторів ПМН; теорія мобільних переходів; парадигма людського розвитку високомобільного суспільства	Система теорій просторової мобільності у вимірі людського розвитку	/////	/////
Методики	Тривимірний координатний аналіз ПМН; система аналізу ПМН	Хронологічно-темпові вимірності ПМН з визначенням капіталізації людського потенціалу; методика розрахунку індексу режиму ПМН	Система моніторингу ПМН в умовах високомобільного суспільства	Система показників моніторингу ПМН в контексті досягнення цілей людського розвитку

У другому розділі «Фактори формування та реалізації просторової мобільності населення (особливості українського суспільства)» досліджено фактори ПМН, проаналізовано правові основи розвитку мобільного суспільства, визначено зміст та особливості трудової, освітньої (реальні форми) та віртуальної мобільності населення.

Розкрито закономірності та особливості взаємного зв'язку ПМН з середовищем її актуалізації за сферами цивілізаційного, демографічного, просторового, економічного, соціобезпекового, технологічного, соціокультурного, особистісного розвитку. Просторова мобільність як фактор є обов'язковим атрибутом розвитку сучасного суспільства, у зв'язку з чим регулювання її стану має орієнтуватись на забезпечення прогресивних змін в царині систем забезпечення людського розвитку (табл. 2).

Досліджено вплив фактору відстані на ПМН з використанням ідей реляційного простору. Даний простір передбачає готовність і спроможність особи здійснювати переміщення у визначених просторово-часових координатах, що сприймаються нею як комфортні. Для осіб з країн із гіршими умовами проживання

реляційний простір, як правило, є більшим: люди готові здійснювати міграційні переміщення при значних затратах (фізіологічних, психоемоційних, трудових, фінансових) заради одержання вигод у майбутньому. Сформульовано гіпотезу щодо умовної залежності розміру реляційного простору для суспільств з різним рівнем розвитку.

Таблиця 2

Основні умови позитивного впливу факторів формування та реалізації ПМН

Рівень	Умови позитивного впливу високої ПМН	Умови позитивного впливу факторів на ПМН
Глобальний	Досягнення цілей людського розвитку	Невеликі розриви між країнами за показниками соціально-економічного розвитку
Державний	Людський розвиток та економічне зростання Високий рівень соціальної єдності	Невеликі розриви між регіонами, просторовими утвореннями за показниками соціально-економічного розвитку
Регіональний	Якість трудового життя населення	Розвинута інфраструктура переміщень і зв'язку
Особистісний	Капіталізація людського потенціалу унаслідок реалізації просторової мобільності	Мобільність соціального захисту

Досліджено правові засади реалізації ПМН. Фокус на міжнародний рівень зумовив її розгляд з позиції можливості реалізації основоположних прав і свобод людини. У міжнародному праві сформована норма захисту права на мобільність. Основним міжнародним нормативом, який закладає основи прав і свобод, є Загальна декларація прав людини. Вона регламентує право на свободу переміщень, що складається з трьох основних елементів – свободи пересування по території країни, права на повернення у власну країну, права на залишення своєї країни. Права, визначені декларацією, розподілено на такі, що відображають можливість формування мобільності (право свободи пересування, пошуку притулку і на громадянство) і такі, що відображають потреби реалізації мобільності (право на працю, на освіту й належний рівень життя).

Визначено зміст трудової мобільності як способу реалізації потреб працевлаштування і розвитку. Постійно зростаюча трудова мобільність населення трансформує традиційні підходи в організації праці, спричиняє двоїстість ринків праці. Проаналізовано особливості трудової мобільності населення України. Результати вказали на недоліки статистичного забезпечення щодо кількості трудових мігрантів в Україні і за кордоном. За даними обстежень Державної служби статистики України, у 2015–2017 роках за кордоном працювало 1303,3 тис. осіб або 4,5 % економічно активного населення. Державна міграційна служба України подає дані щодо чисельності громадян України, працевлаштованих за кордоном суб'єктами господарської діяльності, що мають відповідну ліцензію, але ці показники є нереально низькими.

Виділено типові риси громадян України, працевлаштованих за кордоном, та іноземців, працевлаштованих в Україні. Для українських мігрантів домінує короткострокова і маятникова міграція у сегменті робітничих професій та обслуговуючого персоналу. Основними сферами зайнятості є будівництво, матеріальне виробництво, допомога в домашньому господарстві, сільське господарство, а країнами працевлаштування – Польща, Росія, Чехія, Італія. Короткостроковий і маятниковий характер переміщень підтверджує потребу підтримки циркулюючих міграцій, подальшого підвищення рівня оплати праці (в Україні станом на 2018 рік мінімальна заробітна плата складала 116 євро, коли в

сусідній Польщі 503 євро, Словаччині 480 євро, Угорщині 445 євро, Румунії 408 євро), поширення практик валютного деномінування заробітних плат.

Розраховано модель регресійно-факторного аналізу «економізації» ПМН. Отримано адекватну регресійну модель (період 2005-2017 років):

$$Y=0,52x_1 + 0,88x_2 + 0,69 x_3 + 1,03x_4 \quad (1),$$

де Y – чисельність вибулих за кордон у розрахунку на 100 тис. населення; x_1 – навантаження на одне робоче місце, осіб; x_2 – частка населення з грошовими доходами нижче прожиткового мінімуму, %; x_3 – мінімальна заробітна плата в доларовому еквіваленті; x_4 – індекс інфляції, %.

Результати підтвердили основний вплив на скорочення кількості вибулих у рамках міждержавної міграції в Україні росту факторів доходу та індексу інфляції.

Розкрито зміст та підвиди освітньої мобільності, в основі якої лежать потреби навчання і розвитку. Результати аналізу освітньої мобільності українського суспільства підтвердили загрозливість поточних тенденцій. Розрахований процент вихідної і вхідної мобільності засвідчив зрівноваження показників у 2015 році, хоча до того в Україні навчалось більше іноземних студентів, ніж української молоді їхало навчатись за кордон. З 2016 року процент вихідної мобільності став переважаючим, що породжує додаткові труднощі для вітчизняної системи освіти в умовах демографічної кризи.

Розкрито особливості трансформації реальної просторової мобільності населення у віртуальні форми. Їх поширення обумовлює необхідність доповнення концепції мобільних переходів В. Зелінські шостою стадією – мобільність між державами та віртуальна мобільність (рис. 2). Віртуальна мобільність слугує альтернативою реальним формам переміщень в умовах інформаційної економіки.

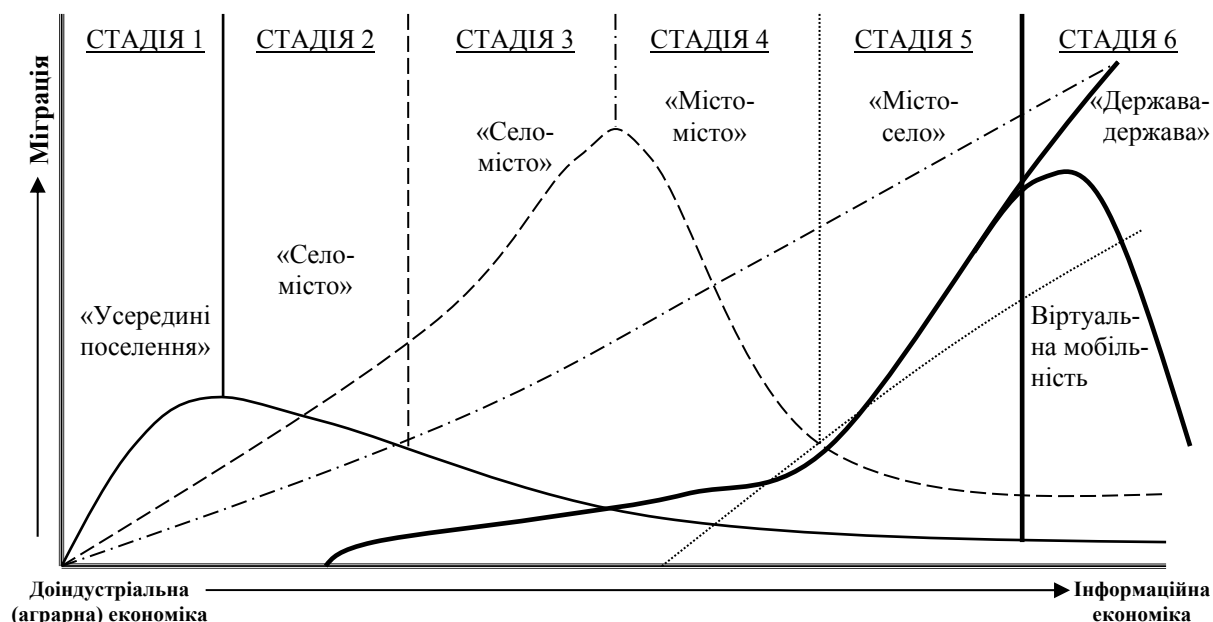

Рис. 2. Осучаснена модель мобільних переходів у розвитку людства

Досліджено особливості віртуальної мобільності населення України. Проаналізовано показники зайнятості в ІТ-сфері. Здійснено порівняння заробітної плати зайнятих у різних сферах економіки та українських трудових мігрантів за кордоном, що підтвердило значні розриви за значеннями показників (рис. 3).

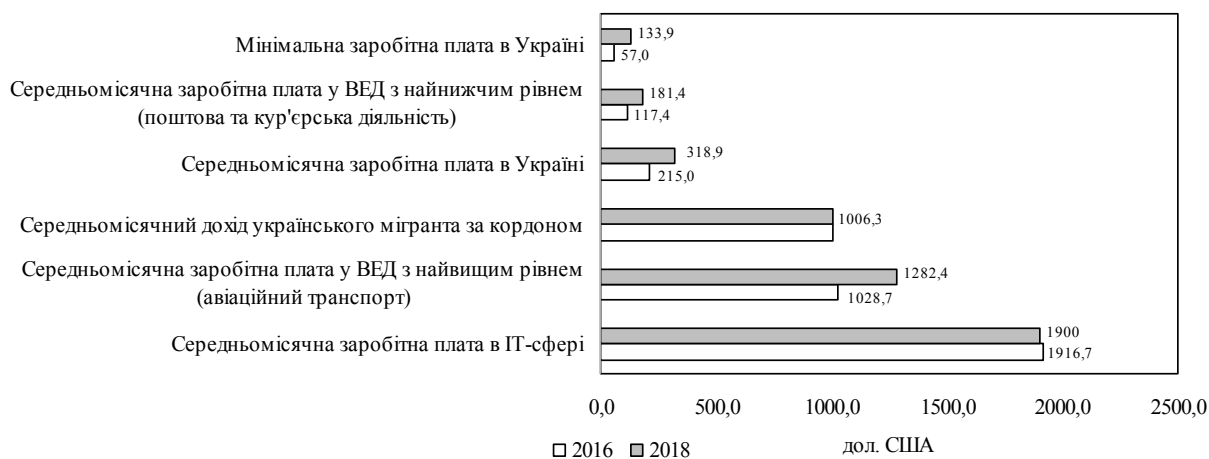

Рис. 3. Асиметрія рівня середньомісячної заробітної плати зайнятих в Україні та українських трудових мігрантів за кордоном, 2016, 2018 роки, дол. США
Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України, Міжнародної організації міграції і порталу DOU

У третьому розділі «Оцінювання просторової мобільності населення у фокусі людського розвитку України та її регіонів» розвинуто методичні засади аналізу ПМН у вимірі людського розвитку, досліджено тенденції для населення України в макро-, регіональному вимірах та з урахуванням викликів євроінтеграції.

Розвинуто системний підхід до аналізу ПМН, який визначає об'єкти аналізу (фактори формування, стан, форми і наслідки реалізації), вектори аналізу (внутрішня – внутріпоселенська, внутрірегіональна, внутрідержавна; зовнішня – транскордонна, континентальна, віддалена), а також об'єкти аналізу ефективності мобільності (рівновага, раціональність, якість). Систематизовано показники аналізу ПМН за групами стану мобільності, форм, середовища, наслідків реалізації. За результатами вивчення світового досвіду та різних авторських методик запропоновано основні напрями соціологічної оцінки ПМН в Україні з з'ясуванням рівня депривації населення, хорологічно-темпологічної вимірності мобільності, капіталізації людського потенціалу активно-мобільних осіб. Запропоновано методику оцінювання хорологічно-темпологічної вимірності ПМН та схематичну інтерпретацію її результатів.

Проаналізовано тенденції зміни ПМН України в національному і регіональному вимірах. Динаміка зростання кількості перетинів державного кордону за напрямом виїзду за останні роки суттєво перевищує показники в'їзних потоків. За 2015–2017 роки значно зріс кількісний показник видачі дозволів на проживання громадянам України за кордоном. Аналіз наявної статистичної бази дав змогу узагальнити основні показники реалізації ПМН України (табл. 3).

Проаналізовано внутрішню міграційну активність населення України. Простежено зміну структури населення за місцем проживання. Монотонне зростання частки міського населення в Україні (з 67,3 % у 1990 році до 69,2 % у 2017 році) підтверджує внутрішні мобільні процеси за напрямом «село-місто». Незважаючи на таку динаміку, Україна залишається державою з високою часткою сільського населення. Цей факт актуалізує сегментний підхід до регулювання ПМН з окремою орієнтацією на сільське населення, яке перебуває в гірших умовах розвитку та потребує цільової підтримки.

Показники реалізації ПМН України, 2017 рік

№ з/п	Вектор	Кількісні показники	Стан ПМН, %
1	Внутрішня	1643,0 тис. осіб внутрішніх мігрантів (дані дослідження МОМ) у відношенні до чисельності населення та у відношенні до економічно активного населення	3,9 9,1*
1.1	Внутрішня постійна	430 тис. осіб, які змінили місце реєстрації в межах країни у відношенні до чисельності населення	1,01
1.2	Внутрішня вимушена	1492,0 тис. осіб (офіційно зареєстрованих у статусі внутрішньо переміщених осіб) у відношенні до чисельності населення	3,5 (офіційний показник) 19 % (частка усього населення конфліктних територій)
2.1	Зовнішня постійна	6,5 тис. вибулих осіб у відношенні до чисельності населення 13,6 тис. осіб з оформленням документів на виїзд з постійним місцем проживання у відношенні до чисельності населення	0,02** 0,03**
2.2	Зовнішня трудова	915 тис. осіб трудових мігрантів за кордоном у відношенні до чисельності економічно активного населення	5,1
2.3	Зовнішня освітня	70 тис. осіб, які навчаються за кордоном у відношенні до кількості студентів ВНЗ України	4,4

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України і МОМ

* Показник 2015 року; ** Показник 2016 року

Досліджено регіональну специфіку ПМН України. Аналіз похідних показників (концентрації прибулих і вибулих осіб у рамках міждержавної міграції, інтенсивність міграційного обороту, густина міграційного потоку) дозволив провести матричне позиціонування регіонів України за станом і наслідками реалізації ПМН. Розподіл регіонів здійснено згідно реалізації (приваблення, циркуляції, виштовхування) і стану (високого і низького, явного і прихованого) мобільності. Це дало змогу виділити групи регіонів «транзит», «потенціал», «промисловість», «міграційний капітал», «сірий вплив», «сіра зона», «столична агломерація», «відособлення», «столична метрополія».

Апробація методики Стюарта-Рейвенстейна дозволила провести розподіл областей України за показником внутрішнього міграційного потенціалу. Найвищі значення виявлені для Київської, Житомирської, Чернігівської, Вінницької, Черкаської, Дніпропетровської і Харківської областей.

З метою аналізу внутрірегіональної мобільності, розраховано відношення постійного населення обласного центру до всього населення області. Результати показують, що окрім столиці високий рівень концентрації населення в обласному центрі характерне для Харківської (54 %), Запорізької (44 %), Миколаївської (43 %), Одеської (43 %) і Дніпропетровської (31 %) областей.

Проаналізовано особливості ПМН в європейському економічному просторі. Узагальнено інституціональні передумови поглиблення євроінтеграції України, у тому числі переважання міграційних орієнтирів населення за проєвропейським напрямом. Це підтвердили результати аналізу динаміки перетину державного кордону за російським і європейським векторами. Якщо в 2010 році різниця за кількістю перетину кордону між європейськими країнами і Росією сягала близько 2 млн на користь перших, то в 2017 році вона зросла до 11,7 млн (ключову роль у цьому відіграє стрімко зростаюча кількість перетину українсько-польського кордону – більше 10 млн раз на рік або 40 % від усіх перетинів). Європейський вектор домінує в реалізації освітньої мобільності населення: кількість студентів з

України, які навчалися в державах ЄС за період 2008–2016 років у середньому в 5,6 разів переважала такий же показник за вектором Росії.

Проаналізовано особливості транскордонної мобільності в українсько-польському прикордонні. Близько 90 % перетинів між Львівською областю і Підкарпатським воєводством були здійснені громадянами, які проживають у 50-кілометровій прикордонній зоні, в тому числі 85 % у 30-кілометровій зоні. Постійно зростають обсяги видатків іноземців на території Польщі. Перетин українцями кордону з метою «закупів» значно підвищує попит на споживчому ринку Польщі та сприяє економічному розвитку польських прикордонних регіонів. У той же час прикордонні області України залишаються у депресивному стані з тимчасовим вирішенням проблем добробуту населення. Це підтверджує укріплення транскордонної асиметрії українсько-польської міграційної системи.

Сформовано методичні засади оцінювання ПМН у системі індикаторів людського розвитку. Проаналізовано динаміку індексу людського розвитку України за період 1992–2017 років. Встановлено, що Україна входить до групи країн «high human development». Для України найбільше дисонує з середньогруповим значенням показник ВВП на душу населення. Згідно нього Україна є ближчою до групи «medium human development». Показник ВВП України є значно нижчим за сусідні держави та стратегічні реципієнти її людського потенціалу. Відтак подальший розвиток глобального та європейського мобільного простору за такої ситуації посилюватиме міграцію населення України.

Розраховано інтегральний індекс режиму ПМН (рис. 4):

$$I_{pnm} = \sqrt[6]{I_{kn} I_{kv} I_{imo} I_{imc} I_{gmn} I_{dc}} \quad (2),$$

де I_{kn} – нормалізований показник концентрації прибулих осіб у регіон; I_{kv} – нормалізований показник концентрації вибулих осіб з регіону; I_{imo} – нормалізований показник загальної інтенсивності міграційного обороту; I_{imc} – нормалізований показник загальної інтенсивності міграційного сальдо; I_{gmn} – нормалізований показник густоти міграційного потоку; I_{dc} – нормалізований показник демографічної стійкості.

Сформовано кластери регіонів за складовими, що визначають режим мобільності: Київська, Харківська області – активно-мобільний режим зростаючої концентрації людського потенціалу; Дніпропетровська, Івано-Франківська, Львівська, Одеська області, м. Київ – активно-мобільний режим притягання людського потенціалу; Вінницька, Херсонська, Запорізька, Донецька, Луганська, Чернівецька, Волинська, Миколаївська, Тернопільська, Хмельницька області – активно-мобільний режим балансування людського потенціалу; Житомирська, Кіровоградська, Чернігівська, Рівненська, Полтавська, Черкаська, Сумська області – активно-мобільний режим донорства людського потенціалу; Закарпатська область – прихований активно-мобільний режим.

Розраховано індекс регіонального людського розвитку в Україні з врахуванням інтегрального індексу режиму ПМН. Розрахунки 2017 року показали, що мобільність покращує позиції низки областей у рейтингу індексу людського розвитку, зокрема Львівської, Київської, Дніпропетровської, Одеської, Сумської. Таким чином, для окремих областей висока мобільність є рушієм розвитку, способом вирішення низки соціально-економічних проблем.

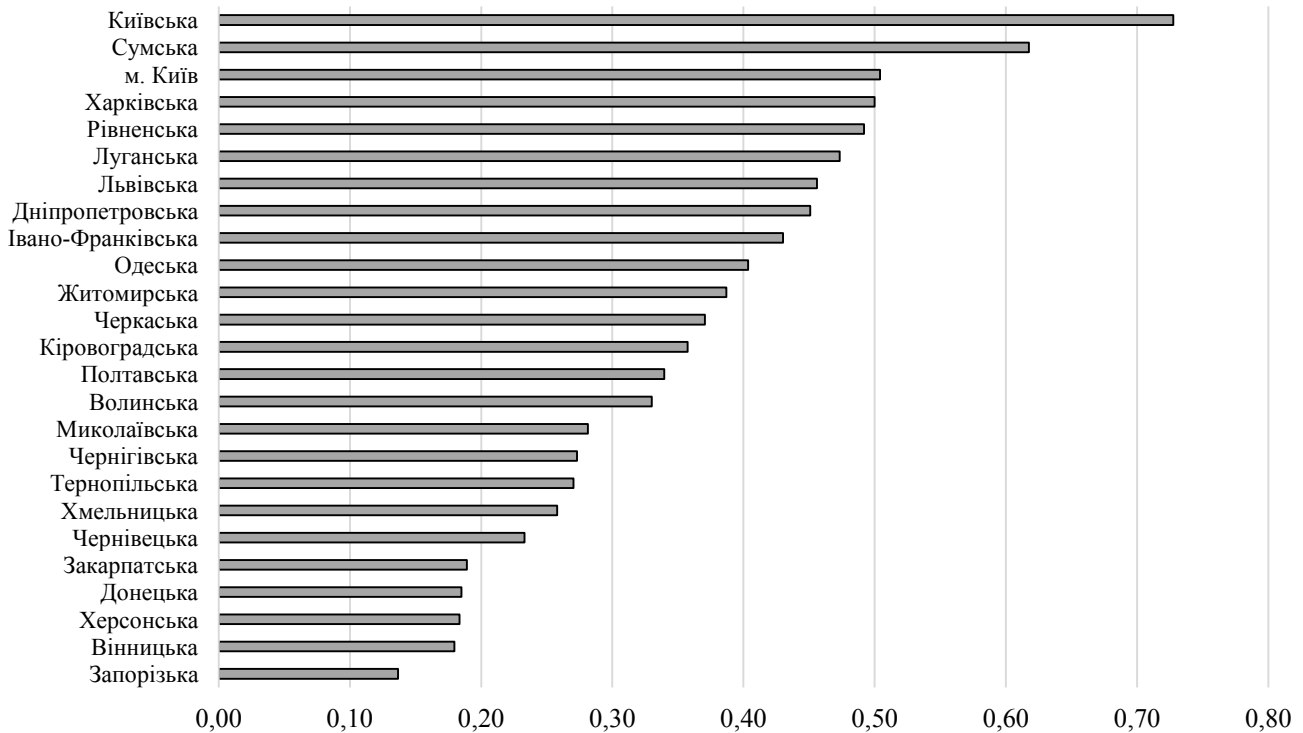

Рис. 4. Інтегральний індекс режиму ПМН у регіонах України, 2017 рік

У четвертому розділі «Механізми регулювання просторової мобільності населення в контексті політики людського розвитку» досліджено і систематизовано механізми регулювання ПМН, проаналізовано інфраструктурне забезпечення реалізації мобільності населення України.

Обґрунтовано необхідність та специфіку регулювання ПМН задля забезпечення позитивного впливу мобільності на людський розвиток територій донора і реципієнта. Досліджено інституційну основу регулювання мобільності, визначено, які державні інститути України є профільними у даній сфері. Встановлено змінність центральних органів державної влади у сферах регулювання міграції (12 разів з початку 90-х років ХХ століття) і туризму (8 разів). Часта змінність центрального профільного органу унеможливорює вироблення системної політики. Вкотре підіймається питання створення в Україні Міністерства у справах мігрантів і діаспори, коли, натомість, більшою уваги потребує якість державно-управлінських рішень у міграційній сфері з доданням бюрократизму і неформальних практик.

Застосування механізмів залежно від концепції регулювання ПМН може бути орієнтованим на обмеження, консервацію чи стимулювання мобільних процесів. Здійснено систематизацію механізмів регулювання мобільності за групами нормативно-правових, адміністративних, інформаційних, соціально-економічних, валютно-фінансових, соціогуманітарних. Механізми мають бути гармонізовані з політикою людського розвитку. Стратегія державної міграційної політики України має переорієнтуватись на регулювання ПМН, включаючи етапи: 1) вирішення гострих проблем, пов'язаних з внутрішніми переміщеннями, просторовими переміщеннями громадян України за кордон та громадян інших держав в Україні; 2) реалізація стратегії регулювання міграційних процесів з чітким розумінням концепції соціально-демографічного розвитку і міграційної політики; 3) реалізація стратегії людського розвитку України в умовах високomobilного суспільства.

Досліджено інфраструктурне забезпечення процесів регулювання ПМН та визначено його складові (рис. 5). Проаналізовано канали просторової мобільності для України за показником руху людських і фінансових ресурсів. Станом на 2017 рік найбільше обсягів грошових переказів з України здійснено в Росію, Німеччину, Молдову, Польщу, Білорусь, причому на Росію припадає 57,5 % усіх переказів. Так само високою є частка Росії в обсягах грошових переказів в Україну – 51,2 %. Таким чином, у легальному сегменті грошових переказів залишається високою залежність економіки України та її внутрішнього споживчого ринку від руху фінансових коштів через українсько-російський канал просторової мобільності.

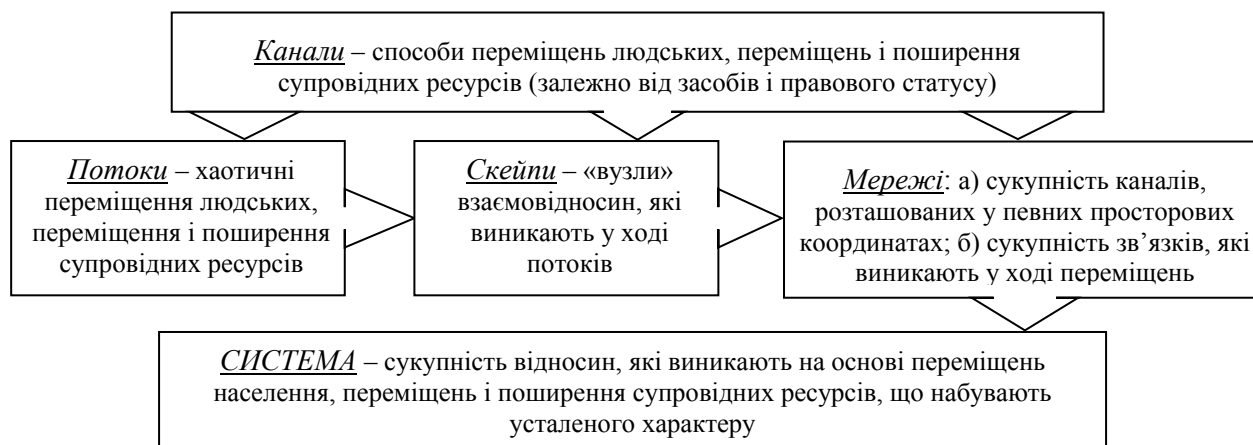

Рис. 5. Логіка зв'язків у системі інфраструктурного забезпечення процесів регулювання ПМН

Аналіз функціонування каналів мобільності дає змогу виявити: моно- чи біполярність характеру; потреби розвитку їх інфраструктурного забезпечення, канали, для яких властива невідповідність кількісних показників просторових переміщень та супровідних ресурсних потоків, зокрема грошових переказів; канали, потоки в яких обмежувати недопустимо, навіть якщо вони монополярні, проте необхідно забезпечити в їх межах реверсну мобільність. Розкрито зміст реверсної просторової мобільності як циркулюючого усталеного зворотного руху людських та супровідних ресурсів, що відбувається в межах мобільних каналів з відповідним інфраструктурним забезпеченням.

Визначено механізми соціального захисту мобільного населення – адміністративні (процедури отримання правового статусу, дозволи на працевлаштування і бізнес, процедури укладення контракту з працедавцем та ін.), нормативно-правові (договірне регулювання, міграційне законодавство, регламентовані міжнародні документи, програми соціального захисту), соціально-економічні (бюджетне фінансування соціальних виплат, покриття витрат на функціонування об'єктів інфраструктури для задоволення базових потреб, особливо біженців і шукачів притулку, соціальні гарантії, допомоги, пільги), валютно-фінансові (гарантії безпеки грошових переказів, пільги для бізнесу), соціокультурні (гарантії безпеки перебування та опіки, протидії дискримінації у трудовому колективі, різних соціальних групах), інформаційні (облік активно-мобільних осіб, промоція легальних форм переміщень, консультування). Соціальний захист мобільних категорій населення передбачає систему відносин з управління соціальними ризиками та забезпечення прав і свобод мобільних осіб з

певним правовим статусом, а також членів їх ближчого соціального оточення незалежно від місця перебування.

Проаналізовано особливості соціального захисту мобільного населення України. З'ясовано загальну ситуацію щодо захисту іноземців в Україні, наявність та проблеми функціонування інфраструктури тимчасового перебування осіб особливого правового статусу. У рамках дослідження проблем захисту громадяни України, які перебувають за кордоном, здійснено огляд чинного законодавства. Звернено увагу, що Закон України «Про зовнішню трудову міграцію» регламентує принцип добровільності у виборі особою-мігрантом системи соціального страхування країни походження чи перебування і виключає можливість подвійного оподаткування та соціального захисту. Визначено проблему доступу трудових мігрантів України за кордоном до різних пільг системи соціального захисту, що підтверджують результати вибіркового обстежень. За період 2015–2017 років лише 22,2 % трудових мігрантів мали право на соціальне страхування, 21,3 % – медичне страхування, 13,2 % – на щорічну оплачувану відпустку.

Обґрунтовано необхідність впровадження активної політики у сфері соціального захисту мігрантів в умовах старіння населення України, зростаючого податкового навантаження на осіб працездатного віку та високого дефіциту Пенсійного фонду України. Питання просторової мобільності і соціального захисту виникає не лише з погляду необхідності захисту активно-мобільних осіб, але й впливу реалізації високої мобільності населення на фінансове забезпечення соціальної політики у державі. Здійснено порівняння розміру пенсійних виплат, а також вимог до пенсійного віку і страхового стажу в Україні та країнах, що є основними реципієнтами її людського потенціалу. Узагальнено законодавчі і прикладні аспекти пенсійного забезпечення українських трудових мігрантів, через що практика отримання виплат за набутий страховий стаж у ході міграції за кордоном рідко використовується громадянами України. Натомість частіше вони вдаються до прихованого (подвійного) пенсійного забезпечення.

Розвинуто методичні засади моделювання механізму регулювання ПМН з врахуванням цілей людського розвитку. Обґрунтовано переваги використання умовно-описових конструктивних моделей для відображення наслідків реалізації просторової мобільності на рівні окремої людини. Запропоновану конструктивну модель з відображенням наслідків впливу переміщення людини на компоненти її людського потенціалу та його капіталізацію (можливість отримувати вищий дохід унаслідок особистісного розвитку). У моделі просторова мобільність комбінується з іншими видами мобільності залежно від мети і функцій: трудовою й освітньою, які спричиняють капіталізацію інтелектуальної й освітньої складових людського потенціалу; рекреаційною – капіталізація фізіологічної і психологічної складових; соціальною – капіталізація соціальної складової; культурною – капіталізація культурної складової.

Описано методику використання математичних моделей рівноваги (Equilibrium Model), апробацію якої актуально здійснювати на регіональному рівні з метою регулювання мобільності населення. Розглянуто конкретний приклад моделі міграційної рівноваги з врахуванням затрат на переміщення та сформовано відповідну задачу. При практичних розрахунках значення векторів розв'язків дадуть змогу отримати оптимальну величину об'єму міграції і транспортних

затрат в регіонах для балансного руху населення без різких змін, що можуть негативно вплинути на їх соціально-економічний розв'язок. Розроблено схему мережі міграційного руху для двох регіонів і трьох класів міграції для моделі міграційної рівноваги з врахуванням затрат.

У п'ятому розділі «Напрями регулювання просторової мобільності населення у контексті політики людського розвитку в Україні» сформульовано концептуальні положення державної політики людського розвитку України в умовах високомобільного суспільства, обґрунтовано стратегічні імперативи соціального захисту мобільного населення, а також систему моніторингу ПМН за сценарним підходом.

Визначено зміст державної політики людського розвитку в умовах високомобільного суспільства. Сформовано науково-ідеологічне підґрунтя формування і реалізації такої політики, яке вказує на необхідність поєднання підходів просторології, темпології і кратології у міждисциплінарному дискурсі наукових знань (демографії, міграціології, валеології, педагогіки, праксеології, аксіології, етнології, екогомології).

Розкрито зміст Концепції державної політики людського розвитку України в умовах високомобільного суспільства як комплексного довгострокового орієнтиру країни, що є нормативно-правовим документом та окреслює цільові пріоритети покращення середовищних умов життєдіяльності суспільства з одночасним регулюванням практики і наслідків його просторової мобільності.

У ході обґрунтування пріоритетів Концепції виділено сценарії подальших дій при існуючій міграційній ситуації: відсутність реагування; вирішення гострих проблем; отримання вигод від міграційної ситуації з додатковим соціальним тиском; постійне вдосконалення міграційної політики та перехід на нові принципи регулювання міграційних процесів через моніторинг стану мобільності; формування новітньої парадигми людського розвитку високомобільного суспільства на основі концептуальних засад його забезпечення.

Визначено основні цілі і блоки Концепції державної політики людського розвитку України в умовах високомобільного суспільства (рис. 6).

Запропоновано стратегічні імперативи соціального захисту мобільних громадян України за кордоном. Першим імперативом є правовий, що передбачає беззаперечність реалізації права вибору і свободи переміщень, другий імператив – фінансово-економічний, що визначає забезпечення мобільності соціального захисту, третій – соціокультурний, що визначає збереження соціальної єдності й ціннісних принципів через відчуття захищеності.

На основі окреслення стратегічних імперативів соціального захисту мобільного населення обґрунтовано короткострокові, проміжні і довгострокові захисні цілі для громадян України за кордоном. Короткострокові цілі передбачають: формування ефективної системи обліку просторових переміщень; інформування мобільних громадян про можливості соціального захисту; стимулювання суб'єктів бізнесу до легального працевлаштування та забезпечення гідних умов праці; оптимізацію переліку пільг та гарантій. Проміжні цілі: налагодження інформаційної роботи дипломатичних служб; покращення загальної системи соціального захисту в Україні; вдосконалення системи моніторингу ПМН; вдосконалення системи

інституційного забезпечення регулювання міграції; вдосконалення міждержавного договірної регулювання. Довгострокові цілі: формування високого рівня правової культури мобільних осіб; інституційні вдосконалення у системі соціального захисту мобільних осіб, впровадження інклюзивних соціальних інновацій; інституційна довіра між мігрантами і владними структурами на основі ефективного перерозподілу мобілізованих коштів.

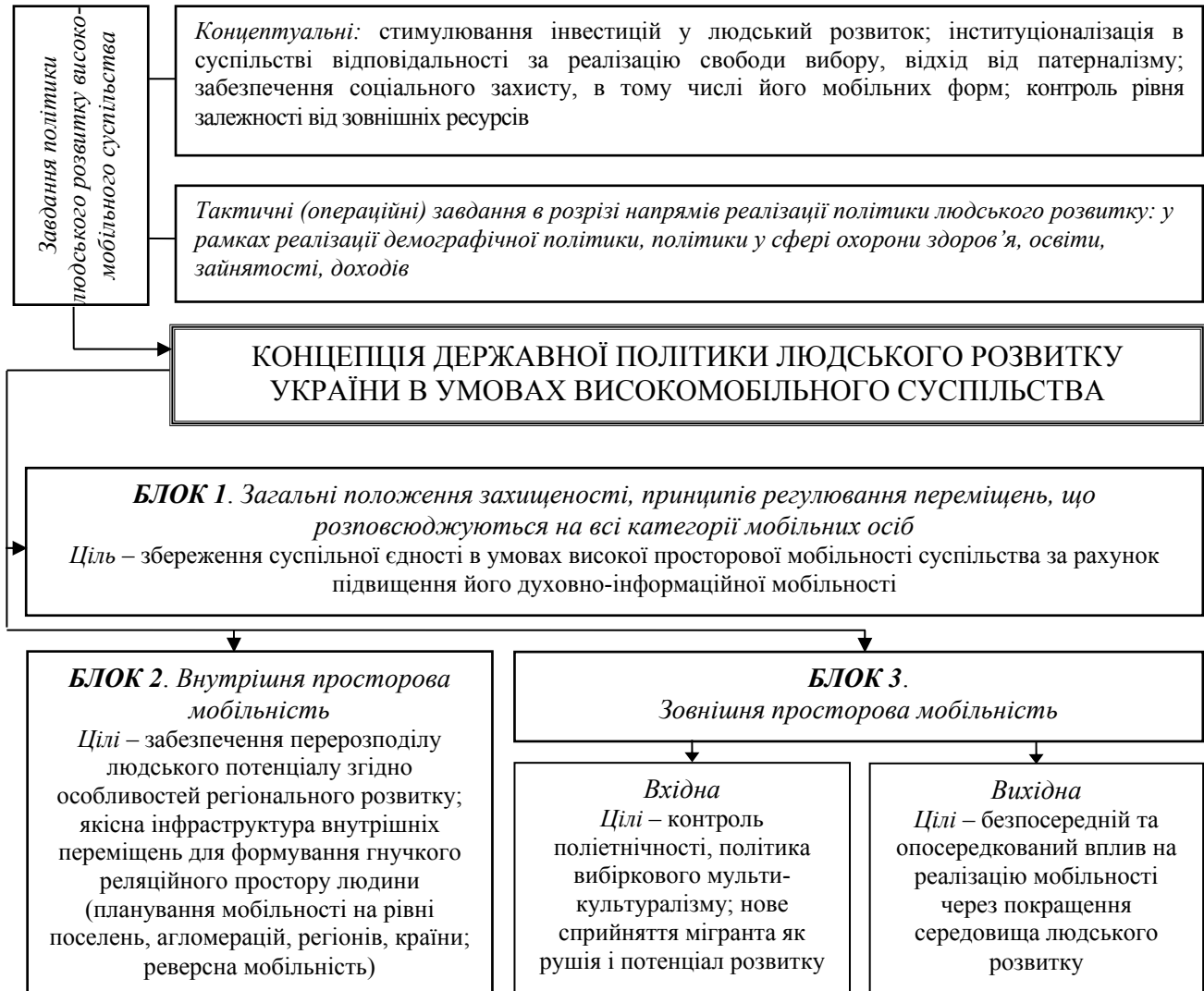

Рис. 6. Основні цілі і блоки Концепції державної політики людського розвитку в умовах високомобільного українського суспільства

Сформульовано рекомендації щодо формування системи моніторингу в контексті досягнення цілей людського розвитку в Україні. Необхідність розробки системи моніторингу зумовлена: обмеженістю статистичної бази з аналізу міграційної ситуації з належним часовим і територіальним розрізом; несистематичністю проведення вибірових обстежень з різних міграційних питань; численністю соціологічних досліджень з різних питань готовності виїзду, які часто мають заполітизований характер; відсутністю моніторингу ПМН в контексті досягнення цілей людського розвитку. Наведено приклади оцінок ПМН України: в обстеженні «Зовнішня трудова міграція населення» 2017 року зазначено, що плани виїхати за кордон з будь-якою метою має 4,7 % респондентів; за даними опитування Київського міжнародного інституту соціології 2017 року думки про виїзд з України виникали у 63,6 % респондентів, готовність при

активних діях виявлена для 6,3 %, готовність, без жодних дій – для 20,0 %. Відмінність таких оцінок не дозволяє об'єктивно оцінити ситуацію.

Визначено етапи формування системи моніторингу ПМН України: 1) вироблення єдиного підходу до формування системи обліку і статистики мобільності (дана ціль відповідає положенням Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року); 2) розробка методики та проведення вибіркового соціологічного обстеження щодо стану ПМН (внутрішня і зовнішня мобільність); 3) розробка системи показників моніторингу ПМН в контексті досягнення цілей людського розвитку.

У рамках першого етапу дослідження вивчено наявну базу статистичного аналізу ПМН України. Конкретизовано кроки з її вдосконалення за об'єктами аналізу: сценарієм мобільності людини (досвід переміщень); перетином державного кордону; міграційним рухом населення; трудовою міграцією; освітньою міграцією; соціальним захистом мобільних осіб; циркулюючими міграціями; туристичною активністю населення; ринком міграційних послуг; станом ПМН за різними векторами; причинами ПМН.

У ході обґрунтування особливостей другого етапу формування національної системи моніторингу запропоновано й апробовано авторську методику побудови хорологічно-темпологічної вимірності потенціалу мобільності на прикладі населення Львівської області.

У рамках моніторингу визначено показники оцінки реалізації ПМН в контексті досягнення цілей людського розвитку:

– ціль «подолання бідності» – зміна матеріального і майнового стану внаслідок переміщення (мобільної особи і членів її сім'ї), приблизні оцінки розміру доходів за новим місцем перебування, структури витрат доходів мобільної особи, досвід/готовність інвестувань міграційних доходів у бізнес, самозайнятість, на інші продуктивні цілі;

– ціль «гідна праця та економічне зростання» – оцінки умов праці за новим місцем перебування (рівнем оплати, режиму робочого часу, безпеки, організації робочого місця, соціального захисту, кар'єрних можливостей), оцінка можливостей пошуку місця праці за новим місцем перебування, досвід працевлаштування за новим місцем перебування з порушенням норм трудового законодавства, оцінка власної продуктивності праці за новим і попереднім місцем праці;

– ціль «міцне здоров'я і благополуччя» – зміна фізичного і психічного здоров'я внаслідок переміщення (капіталізація фізіологічної складової людського потенціалу мобільної особи), соціальний захист та доступ до його послуг з боку країн донора і реципієнта (при зовнішній мобільності), досвід травматизму, лікування за новим місцем перебування, умови проживання і відпочинку на новому місці перебування, вплив зміни місця проживання на сім'ю (збереження, руйнування), дітей та їх психічне здоров'я;

– ціль «якісна освіта» – зміна освітньо-кваліфікаційного й інтелектуального рівня внаслідок переміщення (капіталізація освітньо-кваліфікаційної та інтелектуальної складових людського потенціалу мобільної особи); відповідність професії і сфери зайнятості на новому місці перебування здобутому освітньо-

кваліфікаційному рівню; оцінка якості і доступності освітніх послуг за новим місцем перебування;

– ціль «гендерна рівність» – прояви дискримінації, в тому числі за ознаками національної приналежності, релігії, статі, факти торгівлі людьми (сексуального рабства), можливості народження і виховання дітей за новим місцем перебування (особливо для жінок);

– ціль «скорочення нерівності» – зміна соціального статусу внаслідок переміщення (капіталізація соціальної складової людського потенціалу мобільної особи), зміна соціокультурного рівня, цінностей, самоідентифікації (капіталізація культурної складової людського потенціалу мобільної особи), оцінка якості і доступності послуг соціально-побутового обслуговування за новим і попереднім місцем перебування;

– ціль «мир, справедливість та сильні інститути» – оцінка інституційної довіри мобільної особи до інститутів-регуляторів у сфері міграції, доступ до інститутів діаспори, інститутів збереження національної ідентичності.

Запропоновані показники дадуть змогу моніторити вплив мобільних процесів на капіталізацію людського потенціалу на різних інституційних рівнях – людини, економіки, держави, суспільства.

ВИСНОВКИ

У дисертації розроблено новий напрям наукових досліджень політики людського розвитку та її забезпечення, основу якого складає методологія аналітичної міграціології та використання котрої спрямоване на обґрунтування стратегічних пріоритетів модифікації цієї політики в умовах економіки високомобільного інформаційного суспільства. Проведене дослідження дало змогу зробити наступні висновки:

1. Розвинуто понятійно-термінологічний апарат дослідження ПМН. Розкрито міждисциплінарний зміст терміну «мобільність». Узагальнено основні фокуси розуміння сутності мобільності та здійснено класифікацію її видів. Головним критерієм виділено мету з розподілом мобільності на економічну, соціальну, трудову, освітню, культурну, рекреаційну і туристичну. Сформульовано зміст ПМН, яка відображає його бажання, готовність і можливості зміни місця перебування у визначених просторово-часових координатах, що в процесі реалізації супроводжується процесами капіталізації людського потенціалу. Запропоновано тривимірну модель координат ПМН, визначено її стадії і характеристики. Зазначено, що основною формою реалізації ПМН є міграція. Оцінюваність мобільності дозволяє з'ясувати її потенційний і реальний стан. Узагальнення теоретичних напрацювань щодо змісту мобільності дало змогу сформулювати методологію аналітичної міграціології з матричним розподілом її елементів.

2. Запропоновано систему теорій дослідження ПМН. Центровою виділено концепцію мобільного суспільства, яка розвивається на основі теорій транснаціоналізму, соціальної стратифікації і мобільності, суспільного вибору, держави і громадянства, реляційної теорії, концепції мобільних переходів, теорії мобільного навчання, мультикультуралізму та ін. Обґрунтовано переваги дослідження ПМН у вимірі людського розвитку. ПМН з погляду забезпечення людського розвитку може розглядатись як право (швидкого пошуку кращих умов

проживання), фактор (розвитку соціальної інфраструктури, розвитку особистості і суспільства) та індикатор (диференціації суспільних систем за рівнем розвитку, мінливості їх умов). Визначено зміст політики людського розвитку та виділено її завдання в умовах високомобільного суспільства.

3. Досліджено ретроспективу формування ПМН. Розкрито основні практики реалізації мобільності на різних етапах розвитку людства. В узагальнених рисах такі практики формують мобільні переходи. Сучасний мобільний перехід характеризується розглядом мобільності як права і норми життя людини. Проаналізовано глобальні тренди зростання ПМН. Розвинуто дискурс щодо можливостей розвитку різних країн світу в умовах високої ПМН. Диференційовано основну мету регулювання мобільності у розрізі країн залежно від рівня розвитку.

4. Систематизовано фактори формування та реалізації ПМН за сферами цивілізаційного, демографічного, просторового, економічного, соціобезпекового, технологічного, соціокультурного, особистісного розвитку. Розкрито основні умови позитивного впливу факторів формування та реалізації ПМН. Визначено варіативність впливу факторів на ПМН за різними масштабами її реалізації. У контексті аналізу впливу фактору відстані на просторову мобільність, розвинуто ідеї реляційної теорії ПМН з визначенням змісту реляційного простору. Досліджено положення міжнародного законодавства щодо реалізації ПМН. Фокус на міжнародний рівень обумовив розгляд мобільності як можливості реалізації основоположних прав і свобод сучасної людини.

5. Визначено зміст трудової мобільності. Її постійне зростання трансформує підходи в організації праці, спричиняючи двоїстість ринків праці. Проаналізовано особливості формування і реалізації трудової мобільності населення України, що дозволило виділити типові риси громадян України, працевлаштованих за кордоном, та іноземців, працевлаштованих в Україні. Побудовано модель регресійно-факторного аналізу «економізації» просторової мобільності, згідно з якою основний вплив на скорочення кількості вибулих у рамках міждержавної міграції в Україні мали ріст доходу та індексу інфляції.

Визначено зміст освітньої мобільності, проаналізовано її особливості для українського суспільства. Результати аналізу підтвердили загрозливість поточних тенденцій. Розрахований процент вихідної і вхідної освітньої мобільності засвідчив зрівноваження показників у 2015 році та переважання вихідних потоків з 2016 року, що формує додаткові виклики для вітчизняної системи освіти в умовах демографічної кризи.

Розкрито особливості трансформації ПМН в умовах інформаційної економіки у віртуальні форми. Обґрунтовано необхідність доповнення концепції мобільних переходів В. Зелінські шостою стадією, для якої домінують мобільність між державами та віртуальна мобільність. Досліджено особливості віртуальної мобільності населення України. Проаналізовано показники зайнятості в ІТ-сфері, здійснено порівняння заробітної плати зайнятих у сфері ІТ, в інших сферах України та українських трудових мігрантів за кордоном. Визначено пріоритети регулювання віртуальної мобільності населення України. У довгостроковому вимірі вказано на потребу розвитку віртуальної економіки з становленням креативного класу, ядром якого є фахівці ІТ-сфери.

6. Запропоновано систему аналізу ПМН з визначенням об'єктів, векторів та ефективності, що визначає методи і прийоми аналітичної міграціології. Систематизовано індикаторну основу аналізу ПМН. Виокремлено основні напрями її соціологічної оцінки. Запропоновано методика оцінювання хорологічно-темпологічної вимірності ПМН та схематичну інтерпретацію її результатів. Розвинуто методичні засади оцінювання мобільності населення у системі індикаторів людського розвитку. Запропоновано методика розрахунку інтегрального індексу режиму ПМН та розраховано індекс регіонального людського розвитку в Україні з його врахуванням.

7. Проаналізовано тенденції зміни ПМН України. Станом на 2017 рік близько 4 % від усього населення є міграційно-активним за внутрішнім вектором, 5,1 % економічно активного населення – за зовнішнім вектором, 4,4 % від кількості студентів ВНЗ України навчається за кордоном. Здійснено аналіз внутрішньої міграційної активності населення України, визначено її регіональну специфіку. Аналіз деяких похідних показників дозволив провести матричне позиціонування регіонів України за станом і наслідками реалізації мобільності. Розподіл регіонів здійснено за групами «транзит», «потенціал», «промисловість», «міграційний капітал», «сірий вплив», «сіра зона», «столична агломерація», «відособлення», «столична метрополія». Апробація методики Стюарта-Рейвенстейна дозволила провести розподіл областей України за показником внутрішнього міграційного потенціалу.

Проаналізовано особливості ПМН в європейському економічному просторі. Узагальнено інституціональні передумови поглиблення євроінтеграції України. Акцентовано на проблемі значної соціально-економічної поляризації України з європейськими державами. Досліджено транскордонну мобільність населення в українсько-польському прикордонні, зокрема у міграційній системі «Львівська область – Підкарпатське воєводство». Встановлено, що частка Польщі у перетині українцями державного кордону постійно зростає і досягнула в 2017 році 40 %. З'ясовано, що близько 90 % перетинів були здійснені громадянами, які проживають у 50-кілометровій прикордонній зоні. Поточні тенденції підтверджують укріплення транскордонної асиметрії в українсько-польській міграційній системі.

8. Розкрито зміст механізмів регулювання ПМН. Залежно від концепції регулювання застосування механізмів може бути орієнтованим на обмеження, консервацію чи стимулювання. Здійснено систематизацію механізмів за групами нормативно-правових, адміністративних, інформаційних, соціально-економічних, валютно-фінансових, соціогуманітарних. Дані механізми мають взаємодоповнюватись з заходами політики людського розвитку. Стратегія державної міграційної політики України має переорієнтовуватись на регулювання ПМН як явища більш широкого, передбачаючи етапи: вирішення гострих проблем, пов'язаних переміщеннями за всіма векторами; реалізація стратегії регулювання міграційних процесів з чітким розумінням концепції соціально-демографічного розвитку і міграційної політики; реалізація стратегії людського розвитку України в умовах високотемпального суспільства. Досліджено інфраструктурне забезпечення реалізації ПМН, розкрито складові його формування (канали, потоки, скейпи, мережі, системи просторової мобільності). Обґрунтовано пріоритети регулювання каналів ПМН України. Розкрито зміст реверсної просторової мобільності як циркулюючого

неперервного руху людських та супровідних ресурсів у визначених просторових координатах, що забезпечується функціонуванням каналів мобільності з належним інфраструктурним забезпеченням.

9. Обґрунтовано необхідність формування державної політики людського розвитку України в умовах високомобільного суспільства. Визначено зміст Концепції державної політики та узагальнено формування парадигми людського розвитку високомобільного суспільства: в основі формування Концепції лежать положення секторальних доктрин та ідея регулювання простору потоків, у центрі яких перебуває людина з її потребами, правом вибору і свободою пересування; Концепція є основою для формування парадигми та покликана забезпечувати сталий людський розвиток в умовах раціональності, якості, рівноважності ПМН з урахуванням цілей людського розвитку. Сформульовано основні блоки та цілі Концепції державної політики людського розвитку України в умовах високомобільного суспільства.

10. Запропоновано стратегічні імперативи соціального захисту мобільних громадян України за кордоном та їх цілі: короткострокові – формування системи обліку просторових переміщень, інформування мобільних громадян про можливості соціального захисту, стимулювання суб'єктів бізнесу до легального працевлаштування, оптимізація переліку пільг та гарантій; проміжні цілі – налагодження результативної інформаційної роботи посольств, удосконалення системи моніторингу мобільності та системи інституційного забезпечення регулювання міграції, вдосконалення міждержавного договірної регулювання; довгострокові – формування високого рівня правової культури мобільних осіб, інституційні вдосконалення у системі соціального захисту, впровадження інклюзивних соціальних інновацій, інституційна довіра.

11. Запропоновано етапи формування системи моніторингу ПМН України: 1) вироблення єдиного підходу до формування системи обліку і статистики мобільності; 2) розробка методики та проведення вибіркового соціологічного обстеження щодо мобільності населення; 3) розробка системи показників моніторингу мобільності населення в контексті досягнення цілей людського розвитку. У рамках першого етапу виділено первинні кроки з удосконалення системи показників офіційної статистики. У ході обґрунтування особливостей другого етапу запропоновано й апробовано методикку опитування з метою з'ясування хорологічно-темпологічної вимірності потенціалу мобільності на прикладі населення Львівської області. За третім етапом запропоновано індикатори моніторингу ПМН України в контексті досягнення цілей людського розвитку.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Біль М. М. Просторова мобільність населення: теорія, методологія, практика : монографія / М. М. Біль. – Львів : ПАІС, 2018. – 392 с. (22,8 д.а.).

Колективні монографії

2. Біль М. М. Трансформація системи соціального захисту: національні пріоритети та регіональні особливості / І. М. Гринчишин, М. А. Бас-Юрчишин, М. М. Біль / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН

України». – Львів, 2018. – 180 с. (11,0 д.а. / 3,0 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у визначенні змісту та особливостей соціального захисту мобільного населення.*

3. Біль М. М. Самоорганізація мігрантів як фактор збереження етнонаціональної і культурної ідентичності: генезис, форми, регіональна специфіка / М. М. Біль // Наслідки міграційних процесів: нові виклики та можливості для регіонів / НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього»; наук. ред. У.Я.Садова. – Львів, 2015. – 252 с. (15,0 д.а. / 0,7 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у визначенні ролі самоорганізації мігрантів у збереженні культурної ідентичності за кордоном.*

4. Біль М. М. 2.3. Органи державної влади як суб'єкт регіональної міграційної політики. 11.2. Економічні детермінанти формування та реалізації регіональної міграційної політики в Україні. 11.3. Адміністративно-правовий механізм реалізації регіональної міграційної політики. 11.4. Становлення соціального діалогу як інституту та механізму реалізації регіональної міграційної політики у сфері праці. 11.5. Концепція регіональної міграційної політики (проект) / М. М. Біль // Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації: монографія / ред. : У. Я. Садова ; НАН України, Ін-т регіон. дослідж. – Львів, 2011. – С. 63–74, С. 472–489, С. 502–522 (34,8 д.а. / 1,4 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у виявленні інституційних аспектів реалізації регіональної міграційної політики.*

5. Біль М. М. 2.2. Геопросторові та соціоекономічні особливості відтворення населення Карпатського регіону. 3.3. Інфраструктурні складові забезпечення способу життя та розвитку соціально-демографічного потенціалу регіону. 8.5. Концептуальні напрями політики соціально-демографічного розвитку Карпатського регіону / М. М. Біль // Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку: монографія у 8 томах / НАН України. Інститут регіональних досліджень; наук. ред. В. С. Кравців. – Львів, 2013. – Том 2. Соціально-демографічний потенціал / відп. ред. У. Я. Садова. – Львів, 2013. – С. 57–66, С. 128–139, С. 357–375 (30,6 д.а. / 1,4 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у дослідженні процесів соціально-демографічного розвитку в Карпатському регіоні як передумови формування просторової мобільності населення.*

6. Bil M. Transformacja mobilności przestrzennej w warunkach gospodarki informacyjnej / M. Bil // W kierunku gospodarki elektronicznej – wyzwania, narzędzia, dobre praktyki. Tom 3. Doświadczenia we wdrażaniu innowacyjnych rozwiązań w krajach Europy Wschodniej ; Red. nauk. A. Prokopiuk. – Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku, Białystok, 2014. – S. 138–145 (7,7 д.а. / 0,38 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у дослідженні особливостей трансформації просторової мобільності в умовах інформаційної економіки.*

7. Bil M. Human potential of a migrant in new conditions of spatial mobility of population of Ukraine / M. Bil // Formation strategy of economic structures: the tools and practices : [Collective monograph] / edited by A. Berezin, M. Bezpartochnyi. – Riga : «Landmark» SIA, 2016. – P. 131–139 (19,0 д.а. / 0,5 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у визначенні впливу просторової мобільності на розвиток людського потенціалу.*

8. Bil M. Cross-border mobility in the focus of priorities of socio-economic security of population of Ukraine / M. Bil, V. Bidak, M. Bachynska // Socio-economic potential on the Polish-Ukrainian border ; red. Krzysztof Rejman, Vasyl Kravciv. – Jaroslaw, 2017. – P. 213–225 (22,0 д.а. / 0,83 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у визначенні змісту транскордонної мобільності, аналізі статистики Польщі щодо міграційного руху в українсько-польському прикордонні.*

9. Міграційні явища та процеси: поняття, методи, факти: довідник, 2-ге видання – доповнене і перероблене / У. Я. Садова, Р. Т. Теслюк, М. М. Біль, О. Т. Риндзак, О. П. Мульська та ін.; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України»; [редкол.: У.Я. Садова (наук. ред.)]. – Львів, 2018. – 224 с. (12,5 д.а. / 0,5 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у формулюванні авторських дефініцій мобільності, міграційної активності, регулювання міграційних процесів.*

Статті у наукових фахових виданнях

10. Біль М. Регулювання міграції як передумова збереження соціально-трудового потенціалу України / У. Садова, М. Біль // Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. – 2009. – № 14. – С. 90–94 (0,41 д.а. / 0,2 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у визначенні підходів до регулювання міграції.*

11. Біль М. М. Доходи трудових мігрантів як чинник інвестиційного забезпечення розвитку регіону / Н. І. Андрусишин, М. М. Біль // Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціал регіону: фінансова політика та інвестиції: Збірник наукових праць: Випуск XV, № 4 (частина 2). – Київ, СЕУ / Рівне, НУВГП, 2009. – 204 с. – С. 139–147 (0,42 д.а. / 0,21 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у обґрунтуванні особливостей інвестиційного забезпечення розвитку регіону на основі міграційного чинника.*

12. Біль М. М. Проблеми нормативно-правового забезпечення регулювання міграційних процесів в Україні / У. Я. Садова, М. М. Біль // Форум права. – 2010. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10scujrvu.pdf> (0,61 д.а. / 0,3 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у систематизації нормативно-правових джерел.*

13. Біль М. М. Управління міграційними процесами в контексті їх впливу на інтелектуально-трудовий потенціал України / М. М. Біль // Сталий розвиток економіки. Всеукраїнський науково-виробничий журнал / ПВНЗ «Університет економіки і підприємництва», ПІ «Інститут економіки, технологій і підприємництва»; Гол. ред. Стельмащук А. М., д.е.н., проф. – 2010. – № 1, С. 49–54 (0,48 д.а.).

14. Біль М. М. Державна політика захисту прав трудових мігрантів в Україні / М. М. Біль // Соціально-трудові відносини: теорія та практика: Зб. наук. праць / Голова редкол. А. М. Колот. – 2011. – № 2. – С. 56–62 (0,5 д.а.).

15. Біль М. М. Розвиток ринків праці в умовах активізації міжрегіональних інтеграційних процесів / М. М. Біль // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Регіональна конвергенція та транскордонні ринки (зб. наук. пр.) /

НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : відп. ред. Кравців В. С. – Львів, 2011. – Вип. 5(91). – 2011. – С. 236–244 (0,45 д.а.).

16. Біль М. М. Демографічні проблеми українсько-польського прикордоння (на прикладі сільських територій) / У. Я. Садова, М. М. Біль // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Сучасні проблеми розвитку сільських територій : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : В. С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2011. – Вип. 6(92). – С. 46–52 (0,49 д.а. / 0,24 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у аналізі динаміки переміщень в українсько-польському прикордонні.*

17. Біль М. М. Державна політика адаптації трудових мігрантів, що повернулись в Україну / М. М. Біль, Р. Р. Рісна // Науковий вісник НЛТУ України: Збірник науково-технічних праць. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.08. – С. 363–368 (0,4 д.а. / 0,17 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у виділенні цільових програмних пріоритетів адаптації трудових реемігрантів.*

18. Біль М. М. Концептуальні засади управління формуванням територіальних міграційних систем у контексті забезпечення сталого розвитку регіону / М. М. Біль // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки: Випуск 32 : У трьох частинах / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Черкас. держ. технол. ун-т. – Черкаси : ЧДТУ, 2012. – Частина III. – С. 128–131 (0,4 д.а.).

19. Біль М. М. Інвестиційний фактор у формуванні територіальних міграційних систем / М. М. Біль // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Проблеми інтеграції України у світовий фінансовий простір (збірник наукових праць) / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : відп. ред. В. С. Кравців. – Львів, 2013. – Вип. 1(99). – С. 186–192 (0,4 д.а.).

20. Біль М. М. Концептуальні підходи формування соціальних кластерів як необхідної умови сталого розвитку територіальних міграційних систем / М. М. Біль // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Територіальні міграційні системи : теорія і практика : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : В. С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2013. – Вип. 3 (101). – С. 225–234 (0,45 д.а.).

21. Біль М. М. Соціально-економічна захищеність трудових мігрантів у системі управління малим прикордонним рухом / М. М. Біль // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Механізми взаємодії суб'єктів економічних відносин у транскордонному просторі : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : В. С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2013. – Вип. 4 (102). – 2013. – С. 266–274 (0,4 д.а.).

22. Біль М. М. Територіальні міграційні системи як детермінанти історико-культурного розвитку регіонів // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Механізм регулювання регіонального розвитку в Україні : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : В. С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2014. – Вип. 5 (109). – С. 442–449 (0,4 д.а.).

23. Біль М. М. Інституційні підходи формування загальної архітектури територіальних міграційних систем / М. М. Біль // Кримський економічний вісник. – 1(08) лютий 2014 р. Частина 1. – С. 56–58 (0,4 д.а.).

24. Біль М. М. Соціально-економічна незахищеність трудових мігрантів: до питання супроводу євроінтеграційним реформам України / У. Я. Садова, М. М. Біль, Р. Т. Теслюк // Вісник Прикарпатського університету. Економіка. – 2014. Випуск X. – С. 124–130 (0,63 д.а. / 0,17 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у визначенні впливу інституційної довіри у забезпечення захищеності мігрантів.*

25. Біль М. М. Базова соціальна захищеність трудових мігрантів у контексті вдосконалення публічного управління / М. М. Біль // Глобальні та національні проблеми економіки. Електронне наукове фахове видання Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. – 2015. – № 5. – С. 756–759 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://global-national.in.ua/archive/5-2015/154.pdf> (0,52 д.а.).

26. Біль М. М. Теоретична основа вивчення просторової мобільності населення у вимірі людського розвитку [Електронний ресурс] / М. М. Біль // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. – 2016. – № 2. – С. 231–236. – Режим доступу : http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/5_2016/46.pdf (0,58 д.а.).

27. Біль М. М. Мобільність населення: теоретична сутність і видова різноманітність [Електронний ресурс] / М. М. Біль // Економіка та суспільство. – 2016. – № 7. – С. 645–652. – Режим доступу : <http://economyandsociety.in.ua/journal-7/14-stati-7/597-bil-m-m> (0,71 д.а.).

28. Біль М. М. Політика людського розвитку та її реалізація в умовах високомобільного суспільства / М. М. Біль // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство». – 2017. Випуск 14, частина 1. – С. 27–31 (0,55 д.а.).

29. Біль М. М. Освітня мобільність населення: сутність та виклики для України / М. М. Біль // Теоретичні та прикладні питання економіки. Збірник наукових праць. Випуск 1(34) (за заг. ред. проф. Єханурова Ю.І., проф. Филюк Г.М.). – К. : ТОВ «ЦП «КОМПРИНТ», 2017. – С. 81–92 (0,82 д.а.).

30. Біль М. М. Соціальний захист громадян України за кордоном: практика забезпечення і пріоритети вдосконалення / М. М. Біль // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Збірник наукових праць ; гол. ред. В. С. Кравців. – 2018. – Вип. 31(131). – С. 95–100 (0,64 д.а.).

31. Біль М. М. Стратегічні імперативи соціального захисту мобільних громадян України / М. М. Біль // Modern Economics, Електронне наукове фахове видання з економічних наук. – 2018. – № 11. – С. 26–33 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://modecon.mnau.edu.ua/strategic-imperatives-of-social-protection/> (0,71 д.а.).

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав та у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз

32. Біль М. М. Методичні підходи дослідження формування й розвитку територіальних міграційних систем / М. М. Біль // Інноваційна економіка. – 2013. – № 6(44). – 397 с. – С. 46–48 (*Index Copernicus та інші*) (0,4 д.а.).

33. Bil M. Migration capital as a strategic resource of Ukraine regional development / M. Bil, N. Andrusyshyn, L. Kovalchuk // Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Lublin-Polonia. – 2013. – Vol. XLVII, 2. – P. 27–33 (*Index*

Copernicus та інші) (0,5 д.а. / 0,17 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у обґрунтуванні переваг використання міграційного капіталу для України.*

34. Біль М. М. Проблеми формування і розвитку інфраструктури територіальних міграційних систем // *Регіональна економіка*. – 2014. – № 2 (72). – С. 66–73 (*Index Copernicus та інші*) (0,42 д.а.).

35. Біль М. М. Регіональні соціально-економічні дослідження міграційних питань: ретроспектива та сучасні підходи / Р. Т. Теслюк, М. М. Біль, О. В. Махонюк, І. Є. Бараняк // *Регіональна економіка*. – 2014. – № 3 (73). – С. 131–141 (*Index Copernicus та інші*) (0,56 д.а. / 0,15 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає в узагальненні напрямів досліджень міграційних питань представниками Львівської наукової школи.*

36. Bil M. Integracja rynku pracy Ukrainy z terytorialnym systemem migracji: aspekt europejski / M. Bil // *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio H. Oeconomia*. – 2014. – № 48/4 (XLVIII). – S. 9–17 (*Index Copernicus та інші*) (0,5 д.а.).

37. Біль М. М. Фактори самоорганізації трудових мігрантів у площині соціокультурологічних наслідків міграції / М. М. Біль // *Молодий вчений*. – 2015. – № 2(17). – С. 92–96 (*Index Copernicus та інші*) (0,62 д.а.).

38. Біль М. М. Інституціональні передумови європейського вектору розвитку ринку праці України / М. М. Біль // *Регіональна економіка*. – 2016. – № 3. – С. 128–134 (*Index Copernicus та інші*) (0,42 д.а.).

39. Bil M. Forced migration and socio-cultural development of regions of Ukraine: strategic focus / M. Bil // *European Journal of Economic Studies*. – 2016. – Vol. (16), Is. 2. – P. 302–308 (*Index Copernicus та інші*) (0,55 д.а.).

40. Bil M. Mechanisms of migration processes regulation: theoretical aspects / O. Ryndzak, M. Bil // *Journal Association 1901 «SEPIKE»*. – 2016. – Ausgabe 12. – P. 167–171 (*Index Copernicus та інші*) (0,4 д.а. / 0,2 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у систематизації механізмів регулювання міграційних процесів.*

41. Біль М. М. Ретроспективний огляд просторової мобільності населення / М. М. Біль // *Демографія та соціальна економіка*. – 2017. – № 1(29). – С. 66–78 (*Index Copernicus та інші*) (0,87 д.а.).

42. Біль М. М. Людський розвиток як актуальний вимір дослідження просторової мобільності населення / М. М. Біль // *Сталий розвиток економіки*. – 2017. – № 3(36). – С. 119–125 (*Index Copernicus та інші*) (0,7 д.а.).

43. Біль М. М. Система забезпечення соціального захисту мобільних категорій населення / М. М. Біль // *Регіональна економіка*. – 2017. – № 4. – С. 37–45 (*Index Copernicus та інші*) (0,6 д.а.).

44. Bil M. Population spatial mobility: essence and characteristics / M. Bil // *Annals of Marketing Management and Economics*. – 2017. – Vol. 3, nr 2. – S. 5–16 (*Index Copernicus та інші*) (0,77 д.а.).

45. Bil M. Human development in Ukraine: assessment and policy of provision in mobile society / M. Bil, T. Stepura // *SCIREA. Journal of Economics*. – 2018, January 27. – P. 19–31 (*Index Copernicus та інші*) (0,58 д.а. / 0,29 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у аналізі показників людського розвитку України.*

46. Bil M. Mechanism of migration regulation: structural and functional approach / M. Bil, O. Ryndzak // Perspectives – Journal on economic issues. – 2018. – № 2. – P. 14–27 (*Index Copernicus та інші*) (0,6 д.а. / 0,3 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у систематизації механізмів регулювання міграції.*

Публікації за матеріалами конференцій

47. Біль М. М. Необхідність державного регулювання міграційних процесів в Україні / М. М. Біль // Сучасні національні економічні моделі: проблеми та перспективи розвитку: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Симферополь, 5 березня 2010 р.) / Відп. ред. Трофимова В. В. – Симферополь : ВіТроПрінт, 2010. – С. 163–166 (0,19 д.а.).

48. Биль М. Миграционно-инвестиционное обеспечение социально-экономического развития региона (по результатам социологического опроса) / Н. Андрусишин, М. Биль, Л. Михайлюк // «Premisele dezvoltării economiei naionale în contextul crizei economice», conf. t.-practic (2010; Bli). Premisele dezvoltării economiei naionale în contextul crizei economice : Materialele conf. t.-practice, 28-29 mai 2010 / col. red. : Leonid Babii, Andrei Balînschi, Adrian Imon [et al.]. – Bli : Presa univ. blean, 2010 (Tipogr. Univ. de Stat «Alec Russo» din Bli). – С. 235–239 (0,53 д.а. / 0,2 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у визначенні теоретичної сутності міграційно-інвестиційного забезпечення регіону.*

49. Біль М. М. Концептуальні підходи до управління міграційними процесами в контексті збереження українського сім'ї / М. М. Біль // Регіональні виборчі процеси: теорія і практика: тези VII Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. А. Янковської. – Львів : Львівський університет бізнесу та права, 2010. – С. 126–127 (0,1 д.а.).

50. Біль М. М. Регулювання зайнятості в умовах активізації міжрегіональних міграційних процесів / М. М. Біль // Соціально-економічні та правові дослідження в суспільстві знань : Матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 2-3 червня 2011 р.). – Львів : Львівський інститут МАУП, 2011. – С. 22–29 (0,4 д.а.).

51. Біль М. М. Інвестиційне забезпечення розвитку територіальних міграційних систем / М. М. Біль // Стратегічні вектори розвитку національної економіки в умовах протидії викликам глобалізації : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції викладачів та студентів, (м. Симферополь, 22-23 березня 2012 р.) / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, КЕІ ДВНЗ «КНЕУ ім. В. Гетьмана», Симферополь. – Саки : ПП «Підприємство Фенікс», 2012. – С. 175–177 (0,14 д.а.).

52. Биль М. М. Туризм и миграция: проблемные аспекты взаимовлияния и управления ими / М. М. Биль // Социальная сфера общества: инновационные тенденции развития : сборник III Международной научно-практической конференции «Социальная сфера общества: инновационные тенденции развития» (г. Краснодар, 22 ноября 2012 г.) ; Институт экономики и управления в медицине и социальной сфере. – Краснодар : ИздУ МиСС, 2012. – С. 197–202 (0,3 д.а.).

53. Біль М. М. Управління формуванням територіальних міграційних систем у контексті забезпечення сталого розвитку регіону / М. М. Біль // Стратегічний розвиток національної економіки, регіонів і підприємств : Т. 2. Регіон у системі

пріоритетів стратегічного економічного розвитку; матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, (м. Донецьк 15-17 листопада 2012 р.). – Донецьк : ДонДУУ, 2012. – С. 16–20 (0,2 д.а.).

54. Біль М. М. Управління формуванням територіальних міграційних систем та їх інфраструктурне забезпечення / М. М. Біль // Проблеми та перспективи розвитку економіки і підприємництва та комп'ютерних технологій в Україні: збірник тез ІХ науково-технічної конференції (м. Львів, 15-20 квітня 2013 р.) / Навчально-науковий Інститут підприємництва та перспективних технологій Національного університету «Львівська політехніка». – Львів : ЗУКЦ, 2013. – С. 91–94 (0,2 д.а.).

55. Біль М. М. Соціально-економічна захищеність трудових іммігрантів на вітчизняних підприємствах / М. М. Біль // Резерви економічного зростання та інноваційного розвитку підприємств: Тези доповідей ІV Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кіровоград, 14 березня 2013 р.). – Кіровоградський національний технічний університет. – Кіровоград : ПП «Центр оперативної поліграфії «Авангард», 2013. – С. 15–17 (0,14 д.а.).

56. Біль М. М. Соціально-економічна захищеність мігрантів у системі соціальної безпеки регіону // М. М. Біль // Соціально-психологічні та економіко-правові аспекти управління людськими ресурсами у ХХІ столітті: Матеріали доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 5 червня 2013 р.). – Львів : Львівський інститут МАУП, 2013. – С. 57–61 (0,18 д.а.).

57. Біль М. М. Захищеність трудових мігрантів у системі управління персоналом / М. М. Біль // Соціально-економічний розвиток і якість життя населення регіону: Збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Івано-Франківськ, 16–17 травня 2013 р.). – Івано-Франківськ, 2013. – С. 267–269 (0,14 д.а.).

58. Биль М. М. Правовая культура как важная составная социально-экономической защищенности трудовых мигрантов Украины / М. М. Биль // Миграционные процессы: тренды, вызовы, перспективы: сборник материалов международной научно-практической конференции / под ред. Н. Г. Багаутдиновой, Е. В. Фахрутдиновой. – Казань: Отечество, 2014. – С. 46–52 (0,6 д.а.).

59. Биль М. М. Социально-экономическая защищенность мигрантов в системе социальной безопасности региона / М. М. Биль // Информатика, математическое моделирование, экономика: Сборник научных статей по итогам Четвертой Международной научно-практической конференции. – Смоленск: Смоленский филиал Российского университета кооперации, 2014. – С. 60–68 (0,44 д.а.).

60. Біль М. М. Туристична активність населення в контексті зростання просторової мобільності / М. М. Біль // Туризм і гостинність в Україні: матер. ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Черкаси, 16-17 жовтня 2014 р.). – Черкаси: Брама-Україна, 2014. – С. 14–18 (0,27 д.а.).

61. Біль М. М. Теоретичні основи забезпечення соціально-економічної захищеності трудових мігрантів / М. М. Біль // Людина, бізнес, держава: реалії та перспективи соціально-економічного та інноваційного розвитку: Збірник доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кіровоград, 17 квітня 2014 р.). – КНТУ. – Кіровоград: КОД, 2014. – С. 46–48 (0,2 д.а.).

62. Біль М. М. Інфраструктурне забезпечення міграційних мереж України та Польщі // Суспільні трансформації і безпека : глобальний, національний та особистісний виміри : Матеріали доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 12 червня 2014 р.). – Львів : Львівський інститут МАУП, 2014. – С. 188–192 (0,28 д.а.).

63. Біль М. М. Інтеграція людського потенціалу внутрішньо переміщених осіб в Україні / М. М. Біль // Актуальні проблеми управління людськими ресурсами та економіки праці : Збірник тез IV Міжвузівської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Львів, 22-23 квітня 2015 р.) / Відп. за вип. Л. К. Семів. – Львів : ЛІБС УБС НБУ, 2015. – С. 140–142 (0,18 д.а.).

64. Біль М. М. Розвиток людського потенціалу мігрантів в умовах підвищеної просторової мобільності населення України / М. М. Біль // Економічний розвиток держави, регіонів і підприємств: проблеми та перспективи : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених (м. Львів, 17-18 квітня 2015 р.). – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2015. – С. 82–84 (0,17 д.а.).

65. Біль М. М. Вимушені переміщення в українсько-польській міграційній системі / М. М. Біль // Міжнародний симпозіум «Міграція у кризових умовах: українсько-польський контекст»: збірник матеріалів (м. Львів, 3 вересня 2015 р.). – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2015. – С. 137–148 (0,45 д.а.).

66. Біль М. М. Регіональна політика адаптації внутрішньо переміщених осіб в країні: дія механізму реалізації / М. М. Біль // Суспільні трансформації і безпека : людина, держава, соціум : матеріали доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 11 червня 2015 р.) / [редкол. : Лелик Л. І., Садова У. Я., Гринькевич О. С. та ін.]. – Львів, ін-т МАУП, 2015. – С. 182–186 (0,31 д.а.).

67. Біль М. М. Транскордонна мобільність як детермінанта розвитку регіону / М. М. Біль // Соціально-економічний потенціал транскордонного співробітництва : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Соціально-економічний потенціал транскордонного співробітництва». – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2016. – С. 43–47 (0,33 д.а.).

68. Біль М. М. Валютно-фінансові механізми регулювання міграцій: теоретична сутність і прикладна значимість / М. М. Біль // Проблеми розвитку фінансово-кредитної системи : збірник тез XVI Міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів, приуроченої до 25-річчя Незалежності України (м. Львів, 14-15 квітня 2016 р.) / ЛННІ ДВНЗ «Університет банківської справи». – Львів, 2016. – С. 451–453 (0,2 д.а.).

69. Біль М. М. Розвиток українсько-польської міграційної системи як управлінський виклик / М. М. Біль // Державне управління в Україні: історія державотворення, виклики та перспективи: матеріали VII Міжнар. наук. конф. аспірантів та докторантів із державного управління (м. Одеса, 27 травня 2016 р.). – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2016. – С. 56–59 (0,21 д.а.).

70. Біль М. М. Просторова мобільність населення: теоретична сутність і ретроспектива формування / М. М. Біль // Фінансові та соціально-економічні системи в умовах глобалізації : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів (м. Львів, 29 листопада 2016 р.). – Львів, 2016. – С. 7–9 (0,13 д.а.).

71. Біль М. М. Урбанізаційний вимір реалізації просторової мобільності населення / М. М. Біль // Проблеми регіоналістики: минуле, сучасне, майбутнє: тези Наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Київ, 3 березня 2017 р.). – К. : КНЕУ, 2017. – С. 215–218 (0,18 д.а.).

72. Біль М. М. Просторова мобільність населення як актуальний об'єкт державного управління / М. М. Біль // Проблеми розвитку публічного управління в Україні : матер. наук.практ. конф. за міжнар. уч. (м. Львів, 6-7 квітня 2017 р.) / за наук. ред. чл. кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2017. –С. 205–208 (0,19 д.а.).

73. Біль М. М. Просторова мобільність населення у контексті забезпечення гідної праці / М. М. Біль // Імперативи та інноваційні механізми забезпечення гідної праці в умовах становлення нової економіки : зб. тез доповідей учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25-26 квітня 2017 р.). – К. : КНЕУ, 2017. –С. 142–144 (0,13 д.а.).

74. Біль М. М. Забезпечення конкурентоспроможності національного ринку праці в умовах глобальної просторової мобільності населення / М. М. Біль // Проблеми формування та реалізації конкурентної політики: Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. – Львів : Ліга-Прес, 2017. – С. 21–23 (0,18 д.а.).

75. Біль М. М. Освітня мобільність як пріоритет розвитку європейського простору / М. М. Біль // Європейські студії в Україні: здобутки, виклики та перспективи : Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 2 червня 2017 р.). – Київ : Українська Асоціація Викладачів і Дослідників Європейської Інтеграції; Терен, 2017. – С. 41–47 (0,27 д.а.).

76. Біль М. М. Освітня мобільність населення у сучасному конкурентному просторі: виклики для України / М. М. Біль // Конкурентоспроможність національної економіки: Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 5-6 жовтня 2017 р.). – К., 2017. – С. 426–431(0,27 д.а.).

77. Біль М. М. Просторова мобільність населення у фокусі глобальних тенденцій / М. М. Біль // Суспільні трансформації і безпека: людина, держава, соціум: матеріали доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 8 червня 2017 р.). – Львів : Львівський інститут МАУП, 2017. – С. 121–125 (0,35 д.а.).

78. Біль М. М. Соціальний захист мобільних категорій населення: фокус внутрішньо переміщених осіб / М. М. Біль // Менеджмент розвитку соціально-економічних систем у новій економіці (м. Полтава, 19 жовтня 2017 р.). – Полтава : ПУЕТ, 2017. – С. 316–318 (0,21 д.а.).

79. Bil M. Regulation mechanisms of spatial mobility of the population: challenges of the information society / M. Bil // «Formation of Knowledge Economy as the Basis for Information Society» [Thesis of the 5th International Scientific Seminar] / by M. M. Iermoshenko, I. Y. Shtuler, Z. B. Zhyvko. – Kyiv-Vienna : International Academy of Information Science, 2018. – P. 25–29 (0,25 д.а.).

80. Біль М. М. Академическая мобильность как стратегическая предпосылка подготовки конкурентоспособных специалистов (опыт Украины) / М. М. Біль // Актуальные вопросы научно-методической и учебно- организационной работы: практико-ориентированная и фундаментальная подготовка на первой и второй

ступенях вищого образования [Электронный ресурс] : республиканская научно-методическая конференция (г. Гомель, 15–16 марта 2018 г.): [материалы]. Электронные текстовые данные (объём 4,39 Мб). – Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2018. – С. 35–38 (0,23 д.а.).

81. Біль М. М. Соціальний захист мобільних категорій населення: зміст та умови забезпечення / М. М. Біль // Публічне управління та адміністрування: конкурентні виклики сучасності : Матеріали всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції. – Львів : ТзОВ «Ліга-Прес», 2018. – С. 19–21 (0,15 д.а.).

82. Біль М. М. Прикладні аспекти соціального захисту мобільних громадян України за кордоном / М. М. Біль // Суспільні трансформації і безпека: людина, держава, соціум: матеріали доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 14 червня 2018 р.). – Львів : Львівський інститут МАУП, 2018. – С. 98–101 (0,3 д.а.).

83. Біль М. М. Стимулювання в'їзного туризму в Україну в умовах зростання мобільності населення / М. М. Біль // Туризм і гостинність: стан, проблеми і перспективи : матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Черкаси, 18-19 жовтня 2018 р.). – Черкаси : Вид-ць О.М. Третяков, 2018. – С. 93–96 (0,2 д.а.).

АНОТАЦІЯ

Біль М. М. Просторова мобільність населення та її регулювання у контексті політики людського розвитку. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. – Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2019.

Дисертація присвячена розробці теоретико-методологічних основ дослідження просторової мобільності населення з розв'язанням наукової проблеми щодо організації моніторингу та формування політики людського розвитку в частині регулювання мобільних процесів на різних інституційних рівнях (людини, суспільства, держави).

Сформовано понятійно-термінологічний апарат дослідження просторової мобільності населення. Узагальнено основні фокуси розуміння мобільності та здійснено класифікацію її видів. Сформульовано зміст просторової мобільності населення та запропоновано тривимірну модель її координат. Розроблено систему теорій дослідження просторової мобільності населення, обґрунтовано переваги її розгляду у вимірі людського розвитку. Розкрито основні практики реалізації мобільності на різних етапах розвитку людства, які в узагальнених рисах формують мобільні переходи. Систематизовано фактори формування та реалізації просторової мобільності населення. Сформульовано зміст та проаналізовано особливості основних видів мобільності – трудової, освітньої, віртуальної. Запропоновано систему аналізу просторової мобільності населення у контексті людського розвитку, методику оцінювання її хорологічно-темпологічної вимірності. Проаналізовано тенденції зміни просторової мобільності населення України та її регіонів, особливості її реалізації в європейському і транскордонному економічному просторі. Розкрито зміст механізмів регулювання просторової мобільності населення. Визначено складові формування інфраструктурних

елементів реалізації мобільності. Запропоновано стратегічні імперативи та цілі соціального захисту мобільних громадян України за кордоном. Сформульовано основні блоки та цілі Концепції державної політики людського розвитку України в умовах високомобільного суспільства. Запропоновано етапи формування Національної системи моніторингу просторової мобільності населення України. Визначено показники моніторингу просторової мобільності населення України в контексті досягнення цілей людського розвитку.

Ключові слова: просторова мобільність, політика людського розвитку, високомобільне суспільство, мобільний перехід, реверсна мобільність, трудова мобільність, освітня мобільність, віртуальна мобільність, канали просторової мобільності, реляційний простір, механізми регулювання просторової мобільності, соціальний захист мобільного населення, аналітична міграціологія.

АННОТАЦІЯ

Биль М. М. Пространственная мобильность населения и ее регулирования в контексте политики человеческого развития. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.07 – демография, экономика труда, социальная экономика и политика. – Донецкий национальный университет имени Василя Стуса, Винница, 2019.

Диссертация посвящена разработке теоретико-методологических основ исследования пространственной мобильности населения с решением научной проблемы по организации мониторинга и формирования политики человеческого развития в части регулирования мобильных процессов на различных институциональных уровнях (человека, общества, государства).

Сформирован понятийно-терминологический аппарат исследования пространственной мобильности населения. Обобщены основные фокусы понимание сущности мобильности и осуществлена классификация основных ее видов. Сформулировано содержание пространственной мобильности населения и предложено трехмерную модель ее координат. Разработана система теорий исследования пространственной мобильности населения. Обоснованы преимущества ее рассмотрения в измерении человеческого развития. Определено содержание политики человеческого развития и выделены ее задачи в условиях высокомобильного общества.

Раскрыты основные практики реализации мобильности на разных этапах развития человечества, которые в обобщенных чертах формируют мобильные переходы. Систематизированы факторы формирования и реализации пространственной мобильности населения. Раскрыты основные условия их положительного влияния.

Сформулировано содержание и проанализированы особенности формирования и реализации важных видов мобильности – трудовой и образовательной. Исследованы процессы трансформации пространственной мобильности населения в условиях информационной экономики в виртуальные формы. Обоснована необходимость дополнения концепции мобильных переходов В. Зелински шестой стадией – мобильность между государствами и виртуальная мобильность.

Предложена система анализа пространственной мобильности населения, методика оценки ее хронологически-темпологической размерности и схематическая интерпретация результатов. Развита методические основы оценки пространственной мобильности населения в системе индикаторов человеческого развития.

Проанализированы тенденции изменения пространственной мобильности населения Украины и ее регионов, особенности ее реализации в европейском и трансграничном экономическом пространстве.

Раскрыто содержание механизмов регулирования пространственной мобильности населения и осуществлено их систематизацию. Раскрыто составляющие формирования инфраструктурных элементов реализации пространственной мобильности. Определены теоретическое содержание социальной защиты мобильных категорий населения. Предложены стратегические императивы и цели социальной защиты мобильных граждан Украины за рубежом.

Обоснована необходимость формирования государственной политики человеческого развития Украины в условиях высокомобильного общества. Сформулированы основные блоки и цели Концепции государственной политики человеческого развития Украины в условиях высокомобильного общества. Предложено этапы формирования Национальной системы мониторинга пространственной мобильности населения Украины. Апробировано методику опроса с целью выяснения хронологически-темпологической размерности потенциала мобильности на примере населения Львовской области. Определены индикаторы мониторинга пространственной мобильности населения Украины в контексте достижения целей человеческого развития.

Ключевые слова: пространственная мобильность, политика человеческого развития, высокомобильное общество, мобильный переход, реверсная мобильность, трудовая мобильность, образовательная мобильность, виртуальная мобильность, каналы пространственной мобильности, реляционное пространство, механизмы регулирования пространственной мобильности, социальная защита мобильного населения, аналитическая миграциология.

SUMMARY

Bil M. M. Spatial mobility of the population and its regulation in the context of human development policy. – Qualification research work as a manuscript.

Dissertation on the receipt of the scientific degree of doctor of economic sciences on speciality 08.00.07 – Demography, labor economics, social economics and policy. – Vasyl’ Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2019.

The dissertation is devoted to the development of theoretical and methodological bases for the study of spatial mobility of the population with the solution of the scientific problem of organization of monitoring and formation of the human development policy in the part of regulation of mobile processes at different institutional levels (human, society, state).

The conceptual terminological apparatus of the study of spatial mobility of the population is formed. The main focuses of understanding the essence of mobility are generalized and the classification of its main types is carried out. The content of spatial mobility of the population is formulated and a three-dimensional model of its

coordinates is proposed. The system of theories of spatial mobility research is developed. The benefits of its considering in the dimension of human development are justified. The content of human development policy is identified and its objectives in a highly mobile society are highlighted.

The basic practices of the implementation of mobility at different stages of human development, which in a generalized way form the mobile transitions, are disclosed. The factors of formation and realization of spatial mobility of the population are systematized. The basic conditions for their positive impact are disclosed.

The content of labor and educational mobility is formulated, the peculiarities of their formation and implementation are analyzed. The processes of transformation of spatial mobility of the population in the conditions of information economy into virtual forms are investigated. The need to complement the Hypothesis of the Mobility Transition V. Zelinsky in the sixth stage of «inter-state mobility and virtual mobility» is justified.

The system of analysis of spatial mobility of the population, the method of estimation of its horologic-temporal dimension and the schematic interpretation of the results are proposed. The methodological principles of estimating the spatial mobility of the population in the system of human development indicators are developed.

The tendencies of change of spatial mobility of the population in Ukraine and its regions, features of its realization in the European and cross-border economic space are analyzed.

The content of mechanisms for regulating spatial mobility of the population is disclosed and their systematization is implemented. The components of the formation of infrastructure elements of mobility implementation are disclosed. The theoretical content of social protection of mobile categories of population is defined. Strategic imperatives and goals of social protection of Ukrainian mobile citizens abroad are proposed.

The necessity of forming the state policy of human development of Ukraine in the conditions of a highly mobile society is justified. The main blocks and goals of the Concept of State Policy of Human Development of Ukraine in the context of a highly mobile society are formulated. The stages of formation of the National Spatial Mobility Monitoring System of Ukraine's population are proposed. In order to find out the holographic-temporal dimension of mobility potential, the methodology of the survey is tested on the example of the population of Lviv region. Indicators for monitoring the spatial mobility of Ukraine's population in the context of achieving human development goals are identified.

Keywords: spatial mobility, human development policy, high-mobility society, mobile transition, reversible mobility, labor mobility, educational mobility, virtual mobility, channels of spatial mobility, relational space, mechanisms of regulation of spatial mobility, social protection of the mobile population, analytical migration science.

БІЛЬ МАР'ЯНА МИХАЙЛІВНА

**ПРОСТОРОВА МОБІЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ТА ЇЇ РЕГУЛЮВАННЯ
У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКИ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ**

Спеціальність 08.00.07 - демографія, економіка праці,
соціальна економіка і політика

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Підписано до друку 06.09.2019 р.
Формат 60×90/16. Папір офсетний.
Друк цифровий. Гарнітура Times New Roman.
Умов. друк. арк. 1,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 227

Віддруковано з оригіналу макету замовника.
Центр оперативного друку «Документ Принт»
ФОП Кушнір Ю.В.
м. Вінниця, вул. Академіка Янгеля, 4, 1-й поверх, оф. 114.
Тел. 067 390 20 88
